

Dreta 0'22
G'79

G'AFUR
G'ULOM

S hum bola

I b'lim

Rastalar obod. Qaymoq bozorining burilishida, mahkamaning boshida Ilhom samovarchining kattakon choyxonasi bo'lib, unda grammofon chalindi. Turli-tuman plastinkalar orqali To'ychi hofiz, Hamroqul qori, Hoji Abdulaziz va Farg'ona yallachi xotinlari ketma-ket maqomlar, yallalar, ashulalar aytadi. Choyxonada joy yetishmaydi. Uzun rasta, juhud rasta, attorlik va boshqa rastalarning boyvachchalari savdodan bo'sh vaqtlarida bu choyxonaga yig'ilib mehmonxonalardek o'rtada katta barkashlardan qand-qurs, pista-bodom, murabbonisholda, obinon, shirmoy nonlar bilan shamaloq bezatilgan dasturxon atrofida chaqchaqlashib o'tirishadi. Ba'zi boyvachchalarning dasturxonida qorniga qaldirg'och surati solingan, ustiga poldan to'r to'qilgan konyaklar ham ko'rinar edi.

Bu choyxonaga bozor-o'charga sang'ib tushib qolgan dehqon kambag'al kosib, qozoq, qirg'iz va boshqa oddiy fuqaro kirolmas edi.

Samovarchi Asra kal degan xipchadan kelgan qotma, epchil yigit edi. Ustida oldi ochiq yaktak, oyog'ida qala kavush, zangori shohi qiyiq bog'lagan, yelkasiga xolparang ro'mol tashlagan xushfe'l yigit edi. Choyxo'r boyvachchalardan birortasi:

— Asral

Yoki:

— Kall! — deyishi bilan:

— Labbay, mulla aka, choymi, chilimmi? — deyardi-da, darrov bir qo'lida kichkina choynak, ikkita kichkina xitoy piyola yo bo'lmasa yarqirab

turgan kattakon mis chilimning sarxonasiga tamaki bosib, ustiga cho'g' qo'yib, bir-ikki quldiratib tortib, pishitib, kashandaning xizmatiga yugurar edi.

Bu choyxonada meni mahliyo qilgan narsalarining biri kiraverishning shiftiga ilib qo'yilgan katta, simlariga zarhal berilgan har xil tumorlar, bayroqchalar bilan bezatilgan qafas va bu qafasdagi jonli to'ti edi, o'lib ketay agar, tirik to'ti edi. Patlarining rang-barangligi Oysha chevarning ish qutisidagi ipaklarday tovlanar edi. Ko'k, qizil, zangori, sariq, oq, pushti, jigarrang, pistoqi — boring-chi, dunyoda qancha rang bo'lsa, shu to'tining patida bor edi. Ayniqsa, bu to'ti qurmagur shunaqa ham biyron ediki, endigina tilga kirayotgan uch yasharlik qizlarning ovozigga o'xshatib:

“Asra, Asra! Mehmonga qara, bir choy, bir chilim, keling, mulla akalar, keling, boyvachchalar”, degani hali ham qulog'imdan ketmaydi.

Biz yalang oyoq, bo'z ko'ylak-ishtonli, kir-chir bolalar to'tiga yaqinlashib:

— To'ti, to'ti...

— To'ti-to'ti... — deb qichqirar edik. Asra kal bizni quvlar edi, qo'liga tushsak urardi. To'ti bo'lsa orqamizdan:

— Buvingni... — deb so'kardi.

Bozorda sang'ib yurgan biz daydi bolalar uchun quvonchli ermaklardan biri bozor, mahalla, ko'chako'y jinnilari edi. O'sha yillarda Toshkentda, shunaqa ham jinni ko'p ediki, sanab sanog'iga yetolmaysiz: Malla jinni, Karim jinni, Mayramxon, Xol parang jipjinni, Tojixon, Juft kaptar, Olim jinni, Eshon oyi, Avaz jinni va boshqalar... Har bir jinning o'ziga xosligi, tantiqligi, “shirin”ligi bor edi. Karim jinni so'kkani-so'kkan edi. Unga na xudo, na payg'ambar, na Shohidoyat hoji-yu, Orifxo'ja eshon va Olim qozi-yu, Sharifjon Duma — baribir so'kaverar edi. Yetti pushtidan tortib, astar-avrasini ag'darib so'kaverar edi. U ilgari bo'zchi ekan, chit ko'payib ketganidan keyin bo'z

o'tmay qolib, bozori kasodga uchrab, bola-chaqasini boqolmay, jinni bo'lib qolibdi, deb eshitganman.

Eshon oyi degan xotin ham jinni edi. U qirq-qirq besh yoshlar chamasidagi qorachadan kelgan, xushqomat, qalamqosh bir xotin edi. Bu xotin aslida qalandarxonalik Mittixon to'ram degan eshoning xotini bo'lib, eshon shu xotinning singlisi bilan o'ynashib turganida, ustidan chiqib qolib, jinni bo'lib qolgan ekan.

"Juft kaptar"ga hukumatdan tekkan edi. Nikolay bormi, Kaufman bormi, Mochalov bormi, Nabi o'g'ri degan mirshab bormi — hammasini bir qozon qilib, martabasining pasti-balandligiga qaramay so'kaverar edi.

Xolparang tagi qo'qonlik ekan, Qo'qonda baxmal to'qir ekan. Keyin do'kon-dastgohiga o't tushib ketib, jinni bo'lib qolibdi.

Avaz bo'lsa havaskor jinnilardan edi.

Kunlardan bir kun Tojixon jinni bitta ketmon dasta bilan o'tgan-ketganni quvlab urib-so'kib: "Hammang bir tomonga yur, tarqalib yurma! Tartib kerak, intizom kerak", deyar edi. Hech kim unga bas kelolmas edi. Shunda Olim jinni kelib qolib:

— Hoy, hoy, nima deyapsan, jinni? — deb so'rab qoldi.

— Nimaga odamlar bir tomonga yurmasdan, har qayoqqa tarqalib yuradi? Nikolay poshsho zamoni-da tartib-intizom kerak, bir tomonga yursin-da!

Bunga Olim jinni:

— Ahmoqsan, Toji, ahmoqsan. Yer, axir, taroziga o'xshagan narsa bo'ladi, hamma bir tomonga yursa, yer barkashday bir yoqqa og'ib, hammamiz Qur dum daryoga g'arq bo'lib ketamiz-ku, — dedi.

Zirapchani nina bilan olganday, jinnining gapi jinniga ma'qul tushib, odamlarni urishdan to'xtadi. Jinnilarning ichida o'ziga xos tantiqlaridan biri Mayramxon edi. Asli ismi Mamatrim bo'lib, xalqqa "erka" bo'lganidan "Mayramxon" deb atar

edilar. U eskidan chilangar ekan. Ketmonning zo'g'otasi, eski tish, otashkurak, tunuka qaychi, shunga o'xshagan eski-tuski temir-tersaklarni bir simdan o'tkazib, boshiga kiyib yurar edi. O'z qo'li bilan ovqat yemas edi. Uning bozordagi mayda kosiblardan ixlosmandlari ko'p edi. Beshikchilar, taroqchilar, dukchilar Mayramxonni o'z qo'llari bilan ovqatlantirishni "baxt" deb bilar edilar. Go'yo Mayramxon, biror kosibning do'koniga borib egasi qo'lidan ovqatlansa, shu do'konga qut-baraka kirgan hisoblanar edi.

Temir-tersak asboblari zavoddan chiqa boshlagandan keyin Mayramxon "sinib" jinni bo'lib qolgan ekan.

Xullas, Toshkentda jinni ko'p edi. Ba'zi kunlar bir jinniga tosh otib, ikkinchi jinnini o'yinga solib, uchinchi jinnidan kaltak yeb, kech kirib qolganini ham sezmas edik. Namozgar-namozshom o'rtasi uyga qaytib atalami, umochmi, moshqovoqmi, moshxo'rdami, ugra oshimi apir-shapir ichib, yana ko'chaga chopar edik.

Mahallamizning bir tomoni Tikonli mozar, bir tomoni Qo'rg'ontagi, Uzun ko'chaning o'ng, chap tomonidagi pastqam, tor ko'chalarda o'g'il va qiz bolalar to'planib, har xil o'yinlar o'ynaymiz. Kurash, "botmon-botmon", "oq terakmi-ko'k terak", "qushim boshi", "mindi-mindi", "o'g'ri keldi", "bekinmashoq" degan o'yinlarimiz bor.

Bular hammasi oqshom o'yinlari, kunduzgi o'yinlar boshqacha: har xil oshiq o'yini, yong'oq o'yini, to'p o'yini, zumchillak o'yini, yov-yov kamalak otish, yalang'och poyga, ot o'g'risi va hokazo. Xullas, na kechasi, na kunduzi o'yin vajidan taqchillik tortmas edik.

O'talarimizning ko'pchiligi mayda kosiblar, qorovul, xodimgar, meshkob, otboqar, hammol, so'fi, folbin, arqon tovlaydigan, nog'ora-childirma qoplaydigan, to'qimdo'z, chegachi va hokazo bo'lganliklari uchun ularning qo'lidan hunarlarini olib yoki ularning yoniga ko'makchi bo'lib tushish

bizga to'g'ri kelmas edi. Otalarimizning o'ziga ish topilmaganda, bizga ish qayoqda deysiz. Ertadan-kech ko'cha changitib hammaning joniga tegib, kampirlardan qarg'ish eshitib, o'spirinlardan kaltak yeb, sandiroqlab yuradigan uvinto'da bekorchi bolalarmiz. Bitta qo'lom-qo'rg'oshin quyilgan rangdor oshiq yoki dukchilar qirib bergan muguz soqqa yoki yong'oq soqqa, hech bo'lmaganda, birorta soatning qopqog'i bizning katta davlatimiz hisoblanadi.

Ramazon oyida o'yinimizning turlari yana ko'payib ketadi. Oqshomlari mahallada eshikma-eshik yurib, ramazon aytamiz. Namozshomdan saharlik oshgacha machitma-machit yurib qorilarning qirotini eshitamiz.

Ayniqsa, oydin oqshomlar maza qilib o'ynaymiz. Yoz, kuz, bahor vaqtlarida-ku, ko'chalarimiz tuproq bo'lganligi uchun, yumshoqqina, maza bo'lar edi, ammo qish kunlari belgacha loy, botqoq bo'lganidan o'yinlarni katta maydonlarga yoki bostirma yo'lkalarga ko'chiramiz. Har mahallaga bittadan shahar dumaxonasi o'tkazgan xira fonuslarning ichida yettinchi pilikli kerosin chiroq yonar edi. Bu chiroqlarni har kuni kechqurun narvon ko'targan chirog'bon kerosinidan, piligidan xabar olib, shishasini artib o'zi yoqib azonda o'zi o'chirib ketadi. Bu ko'cha fonuslarining yorug'i uncha bo'lmaydi. Uzoqdan qaragan kishiga qorong'idagi mushukning bir ko'ziga o'xshab yiltirab ko'rinadi. Chetiga xarsang terilgan tor ko'chalardan ketuvchi yo'lovchilarga uzoqdan "men bor" degandek, qizg'ish shu'la ko'rsatsa ham yorug' bermaydi. Bu chiroqlarning tagida o'ynab bo'larmidi? Katta kishilar ham xuftonni o'qir-o'qimas soat yetti-sakkizlardayoq uyga kirib ketishadi. Ko'chada zog' uchmaydi. Faqatgina bekinmachoq o'ynab yurgan bizlar qolamiz. Xullasi kalom, o'yinimiz ko'p.

"Qushim boshi" shunaqa o'yin: bolalar ikki to'daga ajralib, ular ichidan ikkitasi "onaboshi"

bo'ladi. Ular bitta lattani qushga o'xshatib tugadi. Har ikki bola bir-biriga shivirlashib, bir qushning otini yashirishadi. Suttimi, baliqchimi, chittakmi, qumrimi, itolg'imi, qirg'iyimi, miqqiyimi — biror qushning nomini yashirishadi. Keyin bolalarga lat-tadan qilingan qushni ko'rsatib:

— Qushim boshi shuncha, tana-manasi bilan mana shuncha, toping nima? — deb savol beradi.

Bolalar javobga oshiqib chuvvos bilan:

— Kalxat! — deyishadi.

— Yo'q, topolmading, — deb javob qaytarishadi onaboshilar.

— Tovuq.

— Yo'q, topolmading.

— Zarg'aldoq.

— Yo'q, topolmading.

— Ukki.

— Topding, topding! — deb tan berishadi onaboshilar.

O'sha zamon topgan tomon topmagan tomonni bitta-bitta minib oladi. Hammasi baravar "xih, eshagim", deb ma'lum belgilangan joygacha opichib boradi. O'sha yerga borganda onaboshilarga bolalardan bittasi: "Otliqmi, yayov?" — deb savol beradi, agar onaboshi:

— Ost-ustiga, — deguday bo'lsa, minganlar tushib, mindirganlar unga opichib oladi.

Shunda ashularimiz ham bo'ladi:

Xum-xum hazrati xum,
Umarali xonu Madalibek,
Madalibekning zamonida
Tarala gijbangu
Tarala gijbang.

"Yalang'och poyga" degan o'yinimiz yaxshi o'yin. Ikkita do'ppini chakkalarimizga bog'lab, otning qulog'iga o'xshatib orqa etaklarimizni tugib dum qilib, turli masofaga kim o'zarga yugurishamiz. Bizniki Tikonli mozor, Qoratosh, Yalanqari, Olmazor, Devonbegi, Qo'rg'ontagi, yana Tikonli

mozor mahallalari bo'ylab o'tgan masofada — taxminan, uch chaqirimcha keladigan bir doirada o'tkaziladi. Oldin kelgan bolalarga chapak chalib, barakalla aytib, hurmat ko'rsatamiz. Ikkinchi poygagacha u zo'r hisoblanib yuraveradi.

Kurash o'yinimiz bo'lsa, o'zingizga ma'lum.

O'yinlarimizning hammasini bir chekkadan ta'rif qilaversam, gap cho'zilib ketadi.

Bizning mahallamiz kichkinagina bo'lsa ham gavjum. Karim qori degan gazlamafurush, Yoqub qovoq degan mumfurush, Abdullaxo'ja degan bo'yoqfurush boylarni hisobga olmaganda, qolganlari bosmaxona va qandolatxona (konditerskiy) ishchilari edi. Mahallamizda ikkita machit, bitta choyxona, ikkita baqqollik bor. Samovarchi — Qodir aka degan yalangto'sh kishi. Machitning bit-tasi Tikonli mozorda, ikkinchisi — Yettimachit — Qo'rg'ontagida. Har ikki machitning ham yonida maktab bor. Mahalla imomlari o'z navbatida o'qituvchi. Tikonli mozor machitida Shamsi domla muallim, Qo'rg'ontagida Hasanboy domla o'qitadi.

Men Hasanboy domlada o'qidim. U bizlarni "Haftiyak"dan emas, "Ustodi avval" kitobidan o'qitib, tez savodimizni chiqardi.

Mahalladagi mening o'rtoqlarim: Omon, It Obid, Bit Obid, Turobboy, Yo'ldosh, Husni, Solih, Abdulla, Po'latxo'ja, Miraziz va boshqalar.

Omonning otasi Tursunboy ota qalamtarosh-pichoq qiladi. Xotini o'lib ketib, beva yashaydi. Omon yolg'iz o'g'il.

It Obidning otasi Zohid aka yakanchi (eski-tuski yig'uvchi) edi.

Bit Obidning otasi Rasulqo'zi aka qin tikar edi. Turobboyning otasi Ziyamat aka g'o'zafurush edi.

Yo'ldoshning otasi Buvaka bo'lsa ko'n etik tikar edi, lekin yoshligida o'lib ketib, Yo'ldosh ota-onasiz shum yetim edi. Bizlarning ko'p maslahatimiz Yo'ldoshning uyida bo'lar edi.

Husnibiyning dadasi Omonboy bo'yincha tikar edi.

Solihning otasi Yunus aka hofiz edi.

Abdullaning otasi Aziz aka kerosinfurush edi. Ot-arava bilan ko'chama-ko'cha yurib "Nobel" shirkatining kerosinini sotar edi.

Po'latxo'janing otasi qal'a savdogari bo'lib, besh-olti yillab Qashqarda, Irbitda savdogarchilik bilan yurgan yillarida onasining qornida "olti oylik yopishib qolib", dadasi kelgan yili uch oydan keyin tug'ilgan ekan.

Usta Miraziz etikdo'zlikda mening ustam. Otasi Salimboy so'fi qushxonadan so'ngak olib kelib qaynatib, yog'ini olib tirikchilik qilar edi. So'fi ota o'z vaqtida — 1860-yillarda Yoqubbekning askari bo'lib, Qashqar qo'zg'olonida bitta xitoy qizini o'lja qilib ot orqasiga mingashtirib olib kelib, musulmon qilib nikohlab olgan ekan. Uning xitoycha otini Baxtibuvi deb o'zgartirgan. Miraziz aka Baxtibuvining uch o'g'lidan eng kenjasi.

Mahallamizdagi men taniydigan qo'ni-qo'shnilarimiz mana shular, esimdan chiqqanlari bo'lsa, esimga tushganda yo'l-yo'lakay aytarman.

Shunday qilib, bu falokatli ishni Yo'ldosh boshladi. Mahallaning bir to'da o'spirin bolalari Laylakmachitning jilovxonasiga yig'ilib, oshiq o'ynamoqda edik. Men bugun juda ko'p yutgan edim. Olacha yaktagimning cho'ntagi, yengim, lip-pam oshiqqa to'lib ketgan edi.

— Bolalar qanda, oshiqlar manda, — deb sevinch bilan qichqirmoqda edim. Xuddi shu oraga Yo'ldosh shilqim suqildi-yu, ishning pachavasini chiqardi. U bari mog'orlab ketgan surp yaktagining etagi bilan burnini arta-artaga gapira boshladi:

— Bolalar, xalfana qilamizmi?

— Bo'pti, qilamiz.

— Qayerda?

— Rizqi xalfaning ko'chib ketgan hovlisida.

— Bo'pti.

Xalfanaga palov qilmoqchi bo'ldik. Masavur otaliqning nabirasi, Omonboyning o'g'li Husnibiy oshpaz bo'ladigan bo'ldi. Qozon, cho'mich, tuz,

qalampir, suv — undan, qolgan masalliqlarini shu yo'sinda taqsim qildik: guruch bilan sabzi — Yo'ldoshdan. Go'sht — Abdulla do'lvordan. Yog' — mendan. Qolgan-qutgan narsalar — Po'latxo'ja mug'ambirdan. Hamma har tarafga qarab ketdi. Men ham yog' keltirgani uyga ketdim. Onam oshxonada yertandirga o't qalab, qovoq somsa yopish taraddudida edi. Bizning ro'zg'or mayda-chuydalari zax uyning orqasidagi uzan hujrada bo'lar edi. Ayvonda o'rtancha singlim kichik ukamni ovutib o'tirgan ekan. Uning yonidan hujraga kirishning evini topolmadim, birorta hiyla ishlatish kerak edi.

— Shapag', — dedim unga, — katta to'ping qayerda?

— Qo'g'irchoqlarimning oldida, nima qildi?

— U yerda yo'q-kul

— Ha... o'lgur, sen olgandirsan, hozir berasan, ber.

Men iljayib turaverdim. U ovutib turgan ukamni qo'ydi-da, qo'g'irchoqlarining oldiga yugurib ketdi. Men ham "lip" etib hujraga kirib, ho'qachadan yog' o'yib oldim. Yog'ni bir qog'ozga turmunchlab, lippamga qistirdim. U yerdan chiqib o'tinxonaga kirdim. Kulrang tovug'im piyozdan qilingan moyak ustida tug'ib o'tirar edi. Sekin borib, qanotini ko'tarib qaragam, allaqachon tug'ib bo'lgan ekan, lekin onalik mehri bilan tuxum ustida bosib yotar ekan. Tuxumni oldim. Tovuq qaqlab qochdi.

O'rtoqlarimga yaxshi ko'rinish uchun, rasamada ko'rsatilmagan bo'lsa ham, yog' yoniga tuxumni ham qo'shib olib borishni o'zimga ma'qul qilgan edim. Zing'illab ko'chaga chiqib keta boshladim. Oshxonamiz yo'l ustida bo'lganidan, onam ko'rib qoldi.

— Hoy, juvonmarg, zumrasha, tag'in ko'chagami? Bu yoqqa kel, olovni jo'nashtirib ket, tutay berib ko'zimni ko'r qilayozdi.

Noiloj qoldim, tuxumni qalpoqchamga solib,

kiyib oldim-da, oshxonaga kirdim. Onam meni tergay boshladi. Men jimgina quloq solib, o'choqning yoniga cho'qqayib, o't qalashtirmoqqa boshladim.

Men bilmagan ekanman. O'tnig taftiga lip-pamdagi yog' erib, pochamdan oqmoqda ekan. Oyim qo'lidagi xamir yoyib o'tirgan o'qlov bilan boshimga astagina urdi.

— Juvonmarg, kap-katta bola, uylansang bolang bo'ladi, shu yerda, shunday Fotimai Zahroning dastgohlari bo'lgan qutlug' yerda siyib o'tiribsanmi?

Oyim boshimga o'qlov blian urganda qalpoq tagida bo'lgan tuxum pachaqlangan edi. Uning sarig'i oqqa aralashib, chakkamdan sirqib, yuzimga oqmoqda edi. Oyim: "Bola bechoraning boshini yorib, qatig'ini chiqarib yubordimmi", — deb esi chiqib ketgan ekan. Men bo'lsam, xalfana qilamiz, deb o'margan o'g'irligim ochilib qolganidan, bir chekkasi qo'rqish va bir chekkasi uy ichidagilardan uyalganimdan, oshxonadan chiqib, ko'chaga qochgan edim. Yog' erib oqqan, tuxum singan bo'lganidan, xalfanachi o'rtoqlarimning oldiga borishdan ma'no chiqmas edi. Kechqurun uyga qaytib kelish ham mushkul, nima qilish kerak, qayerga borish kerak?!

O'ylab-o'ylab topdim. Sa'vonda bitta ammam bor. Shunikiga boraman. O'zi befarzand. O'zi ham, eri ham meni juda yaxshi ko'rishadi, bularning uyida kishi zerikmaydi ham. Ammamning eri mo'ynado'z kosib. Bola-chaqalari bo'lmaganidan, uylari biznikiga o'xshash to's-to'polon emas yig'inchoq, innaykeyin, bularning uyi salkam ajoyib-xona. Unda dunyodagi hamma narsa bor.

Ovga kirishadigan sohibchangel qushlardan — qarchig'ay, miqqiy, qirg'iy, urishadigan qushlardan — dakangxo'roz, oddiy xo'roz, amirkon xo'roz, kaklik, bedana (bu so'nggi ikkisi sayrash uchun ham boqilib, cho'p qafasda, to'rqovoqda saqlanadi).

Sayraydiganlardan: qumri, sa'va, bulbul, mayna

va boshqalar. Bulardan tashqari faqat uyning ziy-nati uchun boqiladigan bitta ov tozisi, bitta ko'ppak, bitta laycha kuchuk, besh-oltita bolalari bilan ko'ppak, bitta Buxoro baroq mushugi bor edi.

Ularning uyidagi gullarning-ku son-sanog'i yo'q: gulbeor, gulra'no, gulsafsar, gulhamishaba-hor, qo'qongul, qalampirgul, namozshomgul, sam-bitgul, atirgul, kartoshkagul, qashqargul — ishqi-lib, sanab tugatib bo'lmaydi.

Pochcham bilan ammam bu gul, bu hayvonot-larning har bittasini nuridiydalariday parvarish qiladilar. Har holda, menga o'xshagan o'yinqaroq bolalar uchun bu yerda ermak topiladi. Zerikib qol-mayman.

Ammam va pochcham meni erkalab qarshi oldilar.

— Kel-a, bo'yingdan girgittan bo'lib ketay, seni qaysi shamol uchirdi, akam tirilib keldimi, haligina qovog'im uchib turgan edi, — dedi ammam.

— Ha, balli, azamat, necha kundan buyon ko'zim uchib, yo'lpashsha aylanib yurgan edi, hay-tovur yaxshilikka ko'rindi. Sen kelar ekansan, balli-balli, — dedi pochcham.

Men bu erkalatishlaridan juda taltayib ketdim.

Pochcham har kuni to'qqiz pul choychaqa bera-di. Men pulni olib, ko'chaga shataloq otaman. Bu mahalladan ham yangi og'aynilar orttirganman. Kamalak otamiz, oshiq o'ynaymiz, it urishtiramiz.

Bir kun pochchamning ko'ppagini yashirib olib chiqib, urishtirdim. Oldingi bir oyog'i sinib qaytdi va bir umr cho'loqlanib qoldi.

Yoz payti pochchamning o'rtoqlari qovun sayli-ga chaqirgan. Bir tarafi hayitlashib ham kelaman-ku, degan niyat bilan yoniga tozisini, ham qarchig'ayini olib, matrab ko'tarib uch-to'rt kunga dalaga chiqib ketdi, ketar oldida menga uchta buxor tanga berib:

— Qushlarning ovqatidan xabar olib tur, ochiqib qolmasin, — deb tayinladi. Men juda quvondim — mana endi o'sib ham qoldim, yoshim o'n to'rtga

kirdi, odamlar menga ishonadigan bo'lib qoldi, deb ich-ichimdan sevindim: kimsan miqqiy, kimsan qirg'iy, deganday sohibchanga qushlarning ixtiyori miening qo'limda.

Qushxonaga kirdim, uyning bir burchagida miqqiy, bir burchagida qirg'iy — boshlarini yerga tiqib, qo'ndoqda o'tirar edilar.

Ov qushlarining tezagi oppoq bo'lar ekan. Qatiq icharmikan-a? Albatta, qatiq ichadi, bo'lmasa teza-gi oq bo'lmasa kerak, deb o'yladim.

Ammamdan yashirib, oshxonaga kirdim-da, katta xurmachani ko'tarib bozorga ketdim. Bir tangani maydalib, bir paqirga (ikki tiyin) bir xurmachaga qatiq olib, uyga keldim. Ikki kosani qatiq bilan to'ldirib, har ikki qushning oldiga qo'ydim. Har ikki qush ham ovqatga qo'noqdan turib sipohgarchilik bilan bir ko'zlab qaradi-da, yuzini chirtta teskari o'girib oldi.

Nima ham qilsa zotdor, tagi ko'rgan qushlar-da, kishi oldida och bo'lsa ham ovqatga qaramaydi. Tovuq bo'lganda edi, pastlik bilan uyalmasdan o'zini ovqatga urar edi, deb o'yladim. Qushxonadan chiqib ketdim.

Oradan ikki-uch soat o'tkazib, yana qaytib qushxonaga kirdim, sipohi qushlar hali ham o'tirgan qo'ndog'idan tushmay, ovqatga ters qarab o'tirar edi. "Chumchuqday joni bilan bularga sipohgarchilikni kim qo'ygan ekan, izzat-obro' bo'lsa qildim, birov ovqat yeyayotganda qarab turish yaxshi emas", deb chiqib ham ketdim. Tag'in nimasi qoldi! Jahlim chiqdi. Qushxonaning qirmagul qozig'ida pochchamning qush qo'ndiradigan ov qo'lqopi ilig'lik turgan ekan. Qo'limga kiyib oldim-da, miqqiyni ko'tardim. Butimga qisib, og'zini yirib, kumush qoshiq bilan qatiq ichira boshladim. Obdan to'ydi. Boshqa qushlarni ham shunday qildim: "Ana endi to'ydilaring. Kishi bir yerga qadalib o'tira bersa ham charchaydi, qorin to'q bo'lgandan keyin kishi tolmaydi. Mana endi o'tira beringlar, qornilaring to'q — qayg'ularing yo'q".

Shu xilda ikki-uch kun ammandan yashirib, o'z bilgimcha qushlarni qatiq bilan siylab yurdim. Qushlarning ichida o'zim yaxshi ko'radigan bittasi bor edi, unga boshqalardan yashirib, qatiqning yuzini berar edim.

Uchinchi kunga borganda erta bilan qushxonaga kirib qaragam, hamma qushlar qo'noqdan pastda — hammasi hurpaygan, boshini ichiga olgan, ayniqsa miqqiy qo'ndiq tagida bir qanotini ostiga solib, oyog'ini baralla uzatib, yonboshlab yotgan edi.

— Ha, mana, bu kiroyi ish bo'пти, — deb o'yladim. — Yarim qorong'i uyda hadeb qo'nib o'tira berish ham kishini zeriktiradi. Shunaqa o'tirish-turishni ham qilib turgan yaxshi, yonbosh qil, yot, kerish.

Nahorlikka qushlar yana qatiq ichishdi, tushlik nonushtasi uchun suzma bermoqchi edim, chunki bechora qushlar juda ham yovg'onsirab ketdi.

Qushxonaga kirib, ne ko'zim bilan ko'ray? Miqqiyning qulog'i ostida qolgan, ya'ni o'lgan edi. Qarchig'ay ham jon beray deb turibdi. Masala menga ravshan bo'la boshladi. Endi pochchamga nima deyman! Bu qushlarning har bittasini u ko'zining qorachig'iday ko'rar edi-ku. Bu yerdan ham nasibam uzilganday ko'rinib ketdi. Pochcham qushlarga ovqat olish uchun bergan puldan ikki tanga-yu bir mirisi hali yonimda. Katta darvoza-ning ro'parasidagi yo'lakning tepasiga qafasda osib qo'yilgan bir juft qumrini juda ham yaxshi ko'rar edim. Asta borib, qafasni ilgagidan chiqardim. Boshimga qo'yib, katta safar uchun yo'lga tushdim, ammam mushuklarga shovla pishirish bilan ovora bo'lgani uchun, mening chiqib ketganimni payqamay qoldi. Belimda pul, boshimda savag'ichdan to'qilgan katta qafasda kukulab turgan bir juft qumri. Etakni turmaklab, sag'rimga bir mushtlab, "hayyo, hu" deb, shahardan tashqariga qarab yo'lga ravona bo'ldim.

Men ketarman yo'lda yig'lab, sen qolursan zor-zor,
Qumri qushning bolasidek ikkalamiz intizor.
Intizorlik torta-torta tanda toqat qolmadi
Yo'lvchivindek sarg'ayib, yurarga holat qolmadi.
Yo'lvchivinning holini yo'lda yo'lovchidan so'rang,
Biz g'aribning holini aqli rasolardan so'rang.

Bir talay manzil-marohil yo'l bosib, ko'p yurib,
ko'p yursam ham mo'l yurib, Achchabod degan
"shahri azim"ga borganimda, bir to'da katta-kichik,
qora-qura o'spirinlar atrofimni o'rab olishdi.
Oralarida jussasi menga bir yarimta keladiganlari
bo'lgani kabi to'rttasini bir musht bilan qulatadi-
ganlari ham bor edi. Avvaliga yaxshilikcha qumrini
sotishni so'radi, ko'nmasam zo'rlik bilan olib qolish-
lari menga ma'lum bo'lgan edi, chor-nochor sotish-
ga ko'ndim, olg'irlar qumrini molga almashtirishni
zo'rlab iltimos qildilar. Qumrini molga movoza
qildim, molning turlari quyidagilardan iborat:

Uch dona g'alvir gardish, bitta yog'och shaqil-
doq, ikki dona bolalar o'ynaydigan yog'och
beshikcha, bitta terisi va gardishi qizilga bo'yalgan
chirmandacha, bitta tutash dastalik kurak, ikki
chaynam saqich va boshqalar...

Mendan ketdimi, ulardan ketdimi — xudoga
ayon. Tavakkal, yo ostidan, yo ustidan.

Bu yuklar qumriga qaraganda ikki baravar
ko'proq og'ir edi. Hammasini yelkamga qo'yib, bu
shahardan ham chiqib ketdim. Oldimda katta bir
cho'li azim paydo bo'lgan edi, "qush uchsa qanoti,
odam yursa oyog'i kuyadigan" bu cho'lda yelkamda
boyagi yuklar bilan ketib borar edim. Uzoqdan bir
kishining qorasi ko'rina boshladi. Men unga, u
menga qarab kelar edik. Nihoyat, to'qnashdik, bu
to'qnashish mening behad va bepoyon xursand-
chiligimga sabab bo'ldi. Chunki bu kishi o'z
shahrimdan, bir mahallalik, mendan bir-ikki yosh
kattaroq Omonboy — Tursun pichoqchining o'g'li,
o'z o'rtog'im edi. Yelkasida yetti yarim qadoqlik
ketmon — mardikor ishlab yurgan ekan. U mening
ustimdagi yuklarni ko'rib hayron qoldi. Ayniqsa,

gardishni ko'rib meni chalma quyish uchun qishloqqa chiqib ketyapti, deb o'ylagan ekan. Yo'lning chekkasiga chiqib, bu cho'l-biyobonda bo'lgan yakkagina jiydaning salqinida o'tirib hasratlasha ketdik.

Yakka jiydada meva ko'rinmas edi. Men Omonga juda biladiganlarday ma'nodor qarab:

— Jiyda solkash¹ ko'rinadi, bu yil meva qilmapti, — dedim. Omon menga qarab kuldi.

— Voy, ahmoq. Hozir saraton. Saratonda jiyda mevalari danagiga alif yozdirish uchun Makkaga ketadi. Bir oydan keyin mevalar qaytib keladi, — dedi. Men esimdan chiqargan ekanman.

Har ikkovimizning ham dunyo qidirib, baxt izlab yurgan o'spirinligimiz ma'lum bo'ldi. Molu jonni bir qilib, ahd-u paymon qilishdik-da, katta ulug' safarni mo'ljal oldik. U ham kelgan izi bilan orqaga qaytdi, birgalashib, "cho'li malik" bilan ketar edik. Kechga yaqin juda ham katta bir "shahar"ga kirib bordik. Bu shaharning oti Ko'kterak ekan. O'rtog'imning yonida mardikorlik bilan topgan puli — mirkam ikki tanga, menda bo'lsa qatiqdan qolgan ikki tanga bir miri pul bor. Samovarga tushdik. Bozorni kutib ikki-uch kun shu pullar bilan samovarda tunadik. Juma kuni bozor edi. Erta bilan bozorga chiqdik.

Hay-hay, bozor bo'lganda ham qanday bozor deng? Bu tomoni Eron-u Turon, Makka-yu Madina, Maymana-yu Maysara, Xito-yu Chin, Istanbul-u Mozandaron — na quyi, na past, na o'ngu, na chap. Bunday katta bozorni odam bolasi ko'rmagan bo'lsa kerak. Bozordagi rastalarni ayting, mollarning shig'al to'lib ketganligini ayting, bozor ahlining turlanganini ayting. Savdogarlarning makkor basharalarini, rango-rang kiyimboshlarini ayting. Bay-bay, bunday bozor "Qissasulanbiyo"da ham,

¹ Bir yil hosil qilib, bir yil hosil qilmaydigan meva daraxtlarni solkash deb ataladi.

“Huriliqo” degan kitobda ham yozilmagan, hech qayerda — tarixda yo‘q.

Mana, bir chekkadan tomosha qiling! Mana bu attorlik. Bir qator attorlar eski qop, yag‘ir sholcha, yirtiq bo‘z parchalardan qizil, oq, ko‘k, yashil laxtak quroqlardan turli-tuman soyabonlar yasab, mollarni bevosita yerning o‘ziga yoyib qo‘yibdilar. Bu mollar ichida jahondagi attorlikning hamma jihozi topiladi. Bit, burgaga qarshi ishlatiladigan o‘ldirilgan simob deysizmi, qo‘tirga qarshi indov yog‘i, yomon yaraga qarshi xuni dori, mozi, zanjabil, sanoyi makka, kuchala, ko‘zmunchoq, dumaloq upa, ko‘rpa igna, soqol taroq, halilai zang degan quvvat dori, ishtonbog‘, ishtonpocha, buxor saqich, qora saqich, har qanday yaraga dori bo‘lgan balzammoy, qalampirmunchoq, tomir dori — qo‘yingchi, hamma narsa bor. Irvit deysiz, Irvit!

Bu mollarni saralab turlaganga, bir yerga jam qilishga aqli yetgan kishiga qoyil qolaverish kerak.

Ana, ikkinchi rastal Bir tomonda kulollik mollari, bir tomonda sovungarlik. Sopol tog‘ora deysizmi, tog‘oracha deysizmi, xumdondan yangi chiqqan xum deysizmi, xurmacha, ho‘kacha deysizmi? Chertib ko‘rishga maxtal jaranglab ketadi.

Bir tomonda kulcha sovun, yaxnak sovun, mum sham. Sovungarlar oldida qopda, xurjunda harom o‘lgan mollarning jizzasi, ichak-chovoqlari. Mingming zangori pashshalar g‘uvillab turibdi. Bulardan bir qadoq sovun olmoq uchun yo dimog‘ni ro‘mol bilan bog‘lash kerak yoki burunni yeng ichiga olib turish kerak. Ba‘zi xushmuomala sovungarlar xaridorni alahsitib, o‘ziga jalb qilish uchun bir piyola choy, bir burda non ham taklif qilib qo‘yadilar. Dunyodagi hidlar ichida sovunbozorning hididay “xushbo‘ylik” jahonda bo‘lmasa kerak. Kimga nima yoqadi? Omonga sovun bozor yoqar edi.

Bu bozorlar ichida menimcha ta‘rif-tavsifi yetti iqlimga ketgani “bit bozor” deb nomlangan rasta bo‘lsa kerak. Bu yerda joningizga orom beradigan hamma narsa topiladi: saldoti shim deysizmi,

poyma-poy sag'ri kavush deysizmi, biror yetti yil-gina kiyilgan, asli matosi nima ekanligi ma'lum bo'lmagan guppi deysizmi, Mallaxon zamonidan qolgan mursak deysizmi, chevar qizlar uchun rango-rang quroqlar deysizmi, ot bo'ktargisi, yolpo'sh, gulchin bilan tagcharm qo'yilsa hali kiysa bo'ladigan nimdoshgina saxtiyon mahsi deysizmi, paytavabop mollarning va lungibop matolarning son-sanog'i yo'q.

Bu mollarni yoyib o'tirgan chayqovchilarning aft-basharasini aytmayszizmi. Betlariga bu hafta ichi suv tegmagan, soqollari ustaradan ozod, basharalaridan "nur" yog'ilib turadi. Biror molni so'rab qolsangiz, eng avval xuddi ammasining o'g'li tiri-lib kelgandek, albatta, qo'l olib so'rashadi, keyin narx aytadi. "Amirkon-amirkon" degan joy bor deb eshitib yurar edik, amirkoni shudir-da!

Xuddi ana shu bozorda o'z mahallam, o'rtog'im, bo'yinchado'z Omonbiyning o'g'li Husnibiyni uchratib qoldim. U ota kasbini o'zgartirib, laxtak-furushlik qilib yurar edi. Laxtak deb har bir to'p molning tagida qolganini aytiladi. Chunonchi, bir to'p chitni gazlab-gazlab sotib bo'lgandan keyin oxirida to'p tagi bo'lib, yarim gaz, chorakkam bir gaz laxtak qoladi. Bu laxtaklarni katta chitfurush gazlamachilar arzonroq baho bilan ko'tarmachilarga sotadilar. Ular bu rang-barang, guli guliga to'g'ri kelmaydigan turli-tuman laxtaklarni xurjunga solib, yelkaga tashlab, bozorma-bozor sotib yuradilar. Eng kattasi bir yarim gazdan oshmagan bu laxtaklarning xaridori ko'p bo'lar edi. Chunki bir gaz arzon chit sakkiz yarim paqir (bir paqir — ikki tiyin) bo'lgani uchun bosh-oyoq ko'ylak-ishtonni nuqul chitdan qilish ko'p kambag'allarga muyassar bo'lmas edi. Shuning uchun ular ko'ylak-ishtonni bo'zdan qilib, ko'ylakning yeng uchini, ishtonning pochalarini — ko'rinadigan joylarini chitdan qilishar edi.

Husnibiy bir xurjunning ikki ko'zi to'la laxtak, qo'lida gazcho'p:

— Poplin deysizmi, xushvoq deysizmi, chidaganga chiqargan deysizmi, burga chit deysizmi, rohatbadan deysizmi, madipolom deysizmi, surp, tik, shayton teri deysizmi, kep qoling, xaridor! — deb bozorni boshiga ko'tarib, baqirib yurar edi.

Birdaniga men bilan Omonga ko'zi tushib qoldi. Xuddi Imom Hasan bilan Imom Husanni tirik ko'rgandek quvonib ketdi.

— Iya, o'z'laringmi? — dedi-da, menga qarab: — Sen lo'liga shogird tushdingmi? Sen-chi, Omon? Men ota kasbimdan baraka topmaydigan ko'rindim. Laxtakfurushlikka o'tdim. Dastmoyam uch yarim so'mga yetdi. Mana bu mollarni qara, Yusuf Davidovning magazinida ham yo'q.

So'ngra menga qarab javray ketdi.

— O'zing bir hafta — o'n kundan buyon qayerlarda sanqib yuribsan? Onang bechoraning qidirmagan joyi qolmadi-ku. Bir og'iz xabar berib qo'ysang o'larmiding! Haytovur pochchang kelib onangni tinchitib ketibdi. Besh kuncha biznikida turdi, undan keyin Qoplombekka — amakilarinikiga chiqib ketdi. Kuzgacha dehqonchiligiga qarashib, biror nima orttirib kelmoqchi ekan debdi. Undan keyin oying yig'lamay qo'ydi. Birrov tushib chiq, ahmoq.

— Uncha-muncha pul qilay, kiyim-boshimni tuzatay.

— Voy ablah-ey, pochchangning qumrisini nima qilding?

— Nima qilibman?

— Lo'lilarga sotgan ekansan-ku!

— Sotmaganman, molga ayribosh qilganman.

— Mollaring shumi, boy bo'lib qolibsan, ey lo'livachcha. Qo'rqma, pochchang Nabi mirshabni yetaklab borib, ikki so'm to'lab qumrisini ajratib olibdi.

— Ajab bo'пти, bundan keyin hushyor bo'ladi, kim ko'ringanga "boyvachcha" qushlarini ishonib topshiravermaydigan bo'ladi. Ha, mayli. Endi buni qo'y, mahallada nima gap, qiziqroq gap bormi?

— Nima ham bo'lar edi. Jalil baqqol machit tobutxonasining tepasiga beda bosib qo'ygan ekan, o't tushib ketdi. O't o'chiruvchilar kelib rosa tomosha bo'ldi.

Po'latxo'ja akasining to'pponchasini o'g'irlab, qorovulning itini otib qo'ygan edi, mirshab bir kun qamab qo'ydi. Tekshirgani ikkita mirshab bilan Mochalovning o'zi keldi. Hamma in-iniga urib ketgan degin, men bilan Solih Miraziz akaning boloxonasidan mo'ralab rosa tomosha qildik.

— Ay-ay, sart, — dedi Mochalov, — jaman, savsem jaman, tuvaya Sibir poydyosh, ey kizimni...

— Juda ham dahshat. Po'latxo'janing akasi "pojaliska, pojaliska", deb ancha pul berib zo'rg'a ajratib oldi.

Shundan buyon Po'latxo'ja o'rtog'larimiz ichida Nabi mirshabingdan ham, Mochalovingdan ham, Ko'r Rahim qorovulingdan ham qo'rqmayman, deb kekkayib yuribdi, "Qo'y-qo'y" desak, "Hamrangni otib tashlayman", deb do'q qiladi.

— O'zim borganda tanbehini berib qo'yaman, — dedim.

Omon piching aralash: "Shunday qilib qo'y", — dedi.

— Oyimga, ukalarimga salom aytib qo'y, xavotir olishmasin. To'xta, mana, shu bir mirini Yo'ldoshga berib qo'y, tunov kuni oshiqda yutqazgan edim. G'irromlik qildi, deb yurmasin. Xayr!

Ikkovimiz ikki tomonga ketdik. Omonning ketmoni bilan mening qumriga movoza qilgan mollarimni bozorga soldik. Xaridor juda ko'p bo'ldi. Mollarimizning bozori chaqqon. Xaridorlardan ham ko'ra so'rab o'tuvchilar ko'p edi. Bu kishilar ayniqsa mening mollarimning bahosidan ko'ra, bu mollar turmushda nimalarga kerak bo'lishini so'rar edilar.

Biror soat sanqiganimizdan keyin, Omonning ketmoni bilan mening yog'och kuragimni sotishga ulguridik. Shunda ham o'rtaga dallollar tushdi.

— Qani, ha, uka, baraka de, — deb yarim soatcha qo'l siltab savdolashgandan keyin ketmon-

ni yarim so'mga, kurakni bir yarim tangaga "bor baraka top" qildik. (Yoz bo'lgani uchun kurakning bozori kasod edi, attang, arzon ketdi.)

Pulning hammasini Omon belbog'iga tugdi. Endi qolgan mollarni pul qilish kerak edi. Bola beshik bilan shaqildoqni Omonga berdim. Gardishlar bilan childirma menda edi. Men childirmani, Omon shaqildoqni bozorga solib chala ketdik. Bu tekin sayyor konsertning nogahon ovozini eshitgan, tevarak-atrofdan salanglab yurgan o'zimiz singari bir talay uvinto'da bolalar bizni qurshab olgan edilar. Ayniqsa, bir do'lvorgina bolaga shaqildoq yoqib qoldi. Dehqon bola ekan. Qo'yarda-qo'ymay bir qovun, ikki tarvuzga alishib oldi. Men Omonga: "Qoyilman, qo'ling yengil ekan", degandek ko'zimni qisib qo'ydim.

Childirmani naqd pulga, bittangayi ashrafga saman ot mingan xushmo'ylov yigitga pulladik. Tez orada gardishlar bilan bola beshikning ham "ko'r xaridori" topildi. Bozorga tovuq, tuxum, so'k, qurt olib tushgan qozoq kampir:

— Voy-bo'y qaraqlarim, o'si beshikti mag'an berag'o'y. Boldarimg'a bozorliq olib borib quvontirayin, — dedi.

— Beshik gardishdan ajratib sotilmaydi, — dedi Omon Xo'tan savdogarlariga xos sipoyigarchilik bilan.

— Voy-bo'y qarag'im, to'ri jo'q, g'albiringni ne qilayin. Ketayin, olsam olayin. Boldar o'ynab jurar. Ne berayin, ne so'raysinlar?

Uzoq savdolashdik. Keyin yigirmata tuxum, bir do'ppi so'k, o'nta tuya qurtga biz ham rozi bo'ldik, kampir ham ko'ndi. Mollarni tamoman sotib qushday yengil tortdik.

— Charchadik, ozgina ovqatlanaylik, — dedi Omon.

— Yur bo'lmasa, nima yeymiz?

— O'zi arzon, to'q tutadigan ovqat bo'lsin, — dedi Omon.

— Bo‘lmasa tariq go‘ja ichamiz.

— Bo‘pti.

Bir paqirga ikkita qovoq solgan zog‘orani olib, ovqat bozorga ketdik. Bu yerdagi ne‘matlarni ko‘ring. Hay, hay, hay! Bir oz hidi bo‘lsa ham jigarkabob deysizmi, kartoshka somsa, oqshoq, bo‘tqa, umoch, bug‘doy go‘ja, tariq go‘ja deysizmi — hammasi ham chelak-chelak, xo‘randaga muntazir. Xo‘randalar sotuvchining atrofini o‘rab, yerga cho‘qqayib o‘tiribdilar. Oshpazlar cho‘michlab suzib berib turibdi. Bir tovoq uvra oshdan bir nima chiqdi shekilli, xo‘randa:

— Buning nimasi? Pashshami? — deb so‘rab qolgan edi, oshpaz:

— Oshda pashsha nima qiladi! Piyozning kuygani, — deb kosaga qo‘l tiqib “kuygan piyoz”ni olib og‘ziga solib yubordi.

Arzonginasi, halolginasi shu deb biz ham bir tovoqdan quydirdik. Bir tovog‘i to‘qqiz pul — uch tiyin ekan. Biz savdolashib ikki tovog‘ini bir miri — besh tiyinga ko‘ndirdik. Bay-bay, maza bo‘pti-da. Qirsillab turgan zog‘ora bilan sal achinqiragan uvra osh og‘zimizga qaymoqday tatib ketdi. Tovoqni boshiga ko‘tarib, huzur qilib xo‘rillatib ichayotgan Omon peshonasidagi marjon-marjon terlarini chap qo‘lining barmog‘i bilan dam-badam sidirar edi.

Ovqatdan so‘ng, maza qilib kerishib oldik. Tuxum, so‘k, qurtlarni mening belbog‘imga tugib oldik. Omon:

— Oziqlik ot horimas, qolgan zog‘orani ham ro‘molga tugib qo‘y, — dedi.

Qovun bilan tugunchani men, tarvuzni Omon ko‘tarib oldi. “Semizlikni qo‘y ko‘tarar”, deganlaridek, Omonga badavlatlik yoqmas edi. O‘rtadagi hamma pulimiz allaqachon uch so‘mdan oshib ketgani uchun Omon yangi qiliq — boyvachcha qiliq chiqara boshladi.

— Yur, — dedi u menga, — qo‘y bozorga kiramiz.

— Nima qilamiz?

— Men o‘zinga tegishli aqchaga birorta to‘qli olib shaharga haydab ketaman.

— Nima-nima? — dedim men. — Darrov pul quturtirdimi? O‘zing so‘qqa joningni boqol-maysanu, to‘qlini qanday qilib boqasan. Yoki dadang Tursunboy akaning to‘qliga ko‘zi uchib turibdimi?

Bari bir, gap kor qilmadi. Meni sudrab mol bozorga olib kirdi. Tugunni-ku, ishonmas edik. Bozor darvozasi oldida turgan pattachining oldiga qovun bilan tarvuzni omonat qo‘yib ichkari kirdik.

Mahshar deganning xuddi o‘zginasi shu yerda ekan. Bir tomonda bir arqonga bog‘langan qo‘shoq-qo‘shoq qo‘ylar, bir tomonda echki-yu uloqlar tinmay ma‘rashib turibdi. Bir chekkada qoramol bozori: sigirlar, buzoqlar, g‘unajinlar, buqalar, ho‘kizlar. Narigi tomonda ot bozori. Jalloblar qirchang‘ilarni Zolariq suviga solib, qamchilab, arg‘imoqday dingillatib xaridorlarga ko‘z-ko‘z qilib yuribdi. Sotuvchi ko‘p, undan oluvchi ko‘p, hammasidan ham dallol ko‘p.

Kun — tig‘ida, jazirama, chang. Hammayoqni tezak, ter, jun hidi bosib ketgan. Bir meshkob orqasida bir mesh suv, qo‘lida ikkita sopol tovoq.

— Obi xudoyi, obi xudoyi, — deb chanqaganlarga suv ulashib yuribdi.

Bergan biror chaqani sopol tovoqqa tashlaydi, bermagan bilan ishi yo‘q.

Bir chekkada yalang oyoq ikkita bola “muzdek ayron”, deb qichqiradi. Chelakning ichida bir burda kir muz. Muzni qayerdan oldi ekan?

Bozornig bir chekkasida — beshyog‘ochlik qo‘ychi boylardan Soyibnazar qo‘ychi bilan Ilyos bo‘rdoqi. Kiyiz chakmonli, namat qalpog‘ini bostirib kiygan qozoq qo‘ychilari qo‘l siltashib savdolashyapti. Dallollar “oling, oling”, “soting, soting, boy ota”, deb javrab turibdi. Bularning savdosi oz deganda yuzlab qo‘yning tepasida.

Biz hali biror tuyaning tishini ko‘rmasdan, biror otning yo‘rig‘ini bilmasdan, biror buqaga “bor,

baraka top" demasdan, qo'y bozorning kunchiqar tomonidan g'ala-g'ovur janjal ko'tarilib qoldi.

— Ur, sheshangdil..

— Kisabir, kisabir!

— Bozorg'a uri aralabdi!

"Chur-chur" hushtakbozlik. Bir qo'li bilan qilichini ko'tarib, ko'k movut shimini eplay olmay, alpong-talpong bir qozoq va bir o'zbek mirshabi o'sha tomonga qarab yugurdi. Hamma o'sha yoqqa qarab chopdi. Biz ham ularning ketidan yugurdik.

Ne ko'zim bilan ko'ray, mana, ishonmasangiz, Omon ham guvoh. O'rtada bizga qo'shni bo'lgan Qo'g'urmoch mahallalik mashhur Sulton o'g'ri turar edi. Bu gal u kisavur sifatida emas, balki pul o'g'irlatgan jabrdiyda bechora sifatida kosibsimon yuvoshgina bir yigitning yoqasidan ushlagan holda ko'ziga yosh olib turar edi.

— Musulmonlar! — der edi u. — Pulimni oldirib qo'ydim. Yonimda mana shu yigit ilashib yurgan edi, gumonim shundan.

Yigit bechoraning rangi quv o'chib ketgan, lablari pir-pir uchadi.

— Ey xudo, quruq tuhmatingdan asra, qanday baloga yo'liqdim, o'zing saqla! — deb javob berar edi u.

— Qancha aqchang bor edi? — deb so'radi qozoq mirshab Sulton kisavurdan.

— Sakkiz so'm-u mirikam to'rt tanga. Ola tik hamyonda edi. Ichida "Yo Ali" degan tamg'alik kumush uzugim ham bor. O'zim kambag'al kosib odamman, birorta oriq-turiq qo'y olib kuzgacha semirtirib yuraman, deb kelgan edim.

Shu tobda Sultonning ko'zi men bilan Omonga tushib qoldi.

— Mana bu bolalar ham guvoh!

Hang-mang bo'lib qolgan Omon: "Iye, iye", — deganicha dadasiga to'qli olib borishni ham esidan chiqarib orqasiga qarab qochdi. Men bezrayib turaverdim.

— Seni qancha aqchang bor edi? — deb so‘radi mirshab sho‘rlik kosib yigitdan.

— Meniki ham olacha tik hamyon. Men ham qo‘y olgani kelgan edim. Pulim sakkiz so‘m-u mirikam ikki tanga (mirikam ikki tanga — o‘ttiz besh tiyin).

— Guvoh-puvohning hojati yo‘q. Qani ikkoving oqsoqolning oldiga yur-chi, o‘sha yerda yechamiz. Olomon tarqalsin, — dedi o‘zbek mirshab.

Ikkovini yetaklab bir tomonga olib ketdilar. Biz orqalaridan bormadik.

Sulton o‘g‘ri guvohlikka tortgandan keyin qo‘rqib qochgan Omonni kechgacha qidirib, bozor tarqalganda Tuya saroyidan topib oldim. Hali ham qo‘rqqanidan o‘ziga kelmagan edi.

— Oxiri nima bo‘ldi? — deb so‘radi Omon mendan.

— Kisavurga sen sherik ekansan. Mirshablar qidirib yuribdi, — dedim men.

— Rostingmi? Endi nima qilamiz?

— Nima qilar edik. Seni jatingga qovun bilan tarvuz pattachining qo‘lida qolib ketdi.

— Endi qayerda yotamiz?

Bir-ikkita samovarga borib ko‘rdik. Hammasini savdogarlar, lattafurush chayqovchilar egallab olibdi, yotar joy yo‘q.

— Endi qayoqqa boramiz? — dedi Omon.

— Qo‘rqma, bultur tog‘am bilan shu yaqin orada bir bo‘zagar kampirning uyida yotib qolganmiz. Yaxshiqiz degan kampir meni taniydi. O‘shaning o‘tovida tunab qolamiz.

It quvgan tulkiday olazarak Omon menga ergashdi. Tugunni ko‘tartirdim. Yaxshiqiz degan bo‘zagar kampirning o‘toviga qarab ketdik.

Kampirning o‘tovi Zolariqning chap qirg‘og‘ida edi. Atrofi ozodagina qilib supurilgan. Tuproqdan kattagina supacha ko‘tarilib, ustiga bir kir sholcha tashlab qo‘yilgan. O‘tovning yonboshida loy o‘choqqa o‘rtacha kattalikdagi bir qozon o‘rnatilgan. O‘choqdan nariroqda ikkita ayriga ip arqon

tortib, unga chambaraklarda uch-to'rtta sopol tovoq osib qo'yilgan. Sut-qaymoq bo'lsa kerak. Ikkita qovoq idish osig'liq turibdi. Ularda qatiq bo'lsa kerak. Qozon-tovoqsiz, uning yonida bir o'g'ir, bitta kuv turibdi. Bitta yechiq buzoq shataloq otib o'ynoqlab yuribdi. Chala qurigan bir tolga bog'lab qo'yilgan qari ola ko'ppak juda hafsalasizlik bilan ko'ksovlarning yo'taliga o'xshagan ovoz bilan hurib bizlarni kutib oldi. Itning ovozigiga o'tov ichidan kampir — Yaxshiqiz chiqib keldi. Oltmishlardan oshgan bir xotin, oq oralagan sochlari taralmagan, boshida dakana, belida shol belbog'. Ayolning orqa sochiga besh-oltita bir so'mlik, yarim so'mlik so'lka-voylardan saqina¹ osilgan.

— Salom, sheshe.

Kampir alik olishdan avval itga “shpcht adrag'ovur” deganga o'xshagan ovoz chiqardi. It hurishdan tindi.

— Kelinglar, jigittar, o'si jerga o'tirib turinglar, — supadan o'rin ko'rsatdi u.

Men imlab qo'ydim. Omon qo'lidagi tugunni kampirga tutqizdi.

— Ozg'intoy bozorliq, — dedim men.

— Keregi jo'qg'o'y. Ne qilib alek bo'lib jurib-sendar, — degan bo'lsa ham, tugunni olib o'tovga kirib ketdi.

Bir nafasdan keyin chiqib:

— Qani, jigittar, bo'za ichasingdarmi? Et osaymi? — dedi.

— Jo'q, sheshe, bo'za ham ichmaymiz, et ham osmang, o'ntacha tuxum pishirib bersangiz bo'ladi. Joy bersangiz tunab ketamiz.

— Jaqsi, — dedi kampir, — xudoyning osmoni ham, yeri ham keng. Joz kuni. Qalag'an yerlaringda jota berasindar. Ikkoving bir tanga berasin.

— Jo'q, sheshe, — dedim, — ikkovimiz yarim tanga beramiz.

— Sartting bolasi quv bo'ladi, jota qollaring.

¹ Saqina — chochpopuk o'rniga taqiladi.

Bu kecha bozor kech, qo'noqlar keledi, boyvashshalar keledi, angime zo'r bo'ladi.

Kampir bizga tuxum qovurib bergani qozonning tagiga o't qo'yib, tappi tutata ketdi. Omon bilan ikkovimiz endigi safarimizning rejasini tuzib, maslahatlashib o'tirdik. Yarim soatlardan keyin bitta sopol laganda tuxum qovurdoq bilan, qozonga yopgan ikkita chap-chap non keltirdi. Bir kosadan sovuq suvni oldimizga qo'yib, mohazarni tushira ketdik.

Omon laganning tagini non surkab yalab turganda ko'cha-ko'yni to'ldirib, ayqirib-chayqirib besh kishi kirib keldi. Novcha bir yigitning yelkasida bir nimta go'sht, qo'lida tugun, unda non, kartoshka, piyoz bo'lsa kerak. Yana bir yigit mullavachchalrga o'xshash qulf soqol qo'ygan, boshida girdak kir sallasi bor, xushtavoze. Ich yaktaginnig ustidan belbog' bog'lab, uning ustidan yana bitta yaktak kiyib olgan. Oldinda kimsan, Sul-ton kisavur. Shimining pochasi shimarilgan, belbog'i burab-burab arqon qilib bog'langan. Egnida yoqasi ochiq tik yaktak, isqirt do'ppisining bir chekkasi qaytarilgan. Boshi sal orqaga moyil, basharasi behayo. Qo'lida to'rtta xirpa oshiqni o'ynab kelar edi. Qolgan ikki yigitni ham Sul-tonning nusxasi desa bo'ladi. Faqat bittasining bir ko'zida g'olakdek oqi bor. Bittasining o'ng yelkasi chap yelkasidan baland. Shuning uchun ham chap qo'li o'ng qo'lidan uzun ko'rinadi.

Bularni ko'rish bilanoq Omonning chaynagani og'zida, yutgani bo'g'zida qolib, menga baqrayib qaradi. Men unga "supani bo'shatamiz" degandek imo qildim. O'rnimizdan turdik. Zolariq yoqasida it bog'langan tolning tagidagi maysaga borib o'tirdik. Sul-ton kisavur:

— Sheshe, omonmisan, — dedi. — Bu kech bizni qo'noq qilasan. Yaxshi chiqqan bo'zalardan bormi?

Keyin bizga ko'zi tushib qolib:

— Hoy, sen haromilar, bu yerda nima qilib yuribsanlar? Qani bu yoqqa kel! — dedi.

O'zi va ulfatlari supaga chiqib o'tirib, bizni ham yonlariga chaqirdilar. Noiloj kelib o'tirdik. Kampir kir dasturxonga bir dasta non o'rab olib kelib o'rtaga tashladi. Keyin katta quruq yog'och chora ham olib chiqib o'rtaga qo'ydi. Sultonga qarab so'radi:

— Oqshoq bo'za ichasindermi, tari bo'za ichasindermi?

— Zo'r chiqqanidan olib kelaver, — dedi Sulton.

Kampir o'tovga kirib ketdi. Sulton bizlarga qarab:

— Hali mol bozorda nima qilib yuruvdilaring?— dedi.

— O'ynab yuruvdik.

— Ha-ha. U yerda nima o'yin bor ekan? Yo o'zimga shogird qilib olaymi? — Omonni ko'rsatib: — Mana bundan tomteshar chiqadi. Kisavur bo'lolmaydi, qo'pol, — dedi.

Shu hazil-mazax paytdan foydalanib, undan so'radim:

— Sulton aka, haligi janjalning oxiri nima bo'ldi?

— Voqea aslida bunday bo'lgan edi, uka, — deb Sulton kisavur gapirib ketdi. — Ko'kterakning samovarida bir necha kisavurlar o'zining epcilligi, qo'rqmasligi, ayyorligi bilan maqtanishar edik. Shunda men o'g'irlagan pulimni halol qilib, egasini, rozi qilib ololaman, deb yuborgan edim. Ulfatni bo'zaga to'ydirishdan baxs boylashgan edik. Qo'y bozorga kirdim. Ko'zimga o'sha ko'rganing bayov kosib yigit uchrab qoldi. "Shilt" etib hamyonini oldim, pulini sanab ko'rsam, sakkiz so'm-u mirikam ikki tanga ekan, yonimdan unga ikki tanga qo'shdim. Uzugimni ham hamyonga solib, hamyonni qaytadan yigitning cho'ntagiga joylab qo'ydim. Keyin o'sha ko'rganinig maynabozlik yolg'on-dakam ayyuhannosni soldim. Mirshablar oqsoqolga olib borishdi. Oqsoqol mening da'vomni, uning radini eshitib, pulni tekshirishga tushdi. Kosibning cho'ntagidan hamyonni olib, ichidagilarni xontax-

taning ustiga qo'ydi. Mening da'vom to'g'riligi uchun yigit "kisavur" bo'lib chiqdi. Hamyonni, pulni, uzukni menga olib berdilar. Lekin bir yarim tanga cho'tal olib qoldilar. Shunday qilib, o'rtoqlarim bilan qilingan garovni yutdim.

— Iye, sho'rlik begunoh kosib yigit qulog'ini ushlab ketaverdimi? — dedim.

— Yo'q, birpas qamalib yotdi, keyin bechoraga rahmim kelib, mirshabga bir so'm pora berib, yigitni qutqazib yubordim, da'vom yo'q, dedim. Yigit bechora xursand bo'lganidan bo'ynimdan quchoqlab o'pib:

— Rahmat, aka, bu yaxshiligingizni o'lgunimcha unutmaysan, qiyomatli aka-uka tutindik, uyim To'qli jallob mahallasida, otim Abdurayim, — deb minnatdor bo'lib ketdi.

— Balli, yigitlik shunday bo'пти-da, aka, — dedim.

Sulton kisavur miyig'ida kulib "shunday" degandek qilib qo'ydi.

Hammamiz qah-qah urib kulishdik. Sulton kisavur yonboshlab, tirsagiga tayangan novcha kishi supaning yonida tikka turibdi. Mullanamo kishi tiz cho'kib, ikki qo'lini qovushtirib Sultonning gaplariga miyig'ida odob bilan tabassum qilib o'tirar edi. Qolgan ikki yigit bir-biriga ro'para chordana qurib, gugurt otishib "ermak qimor" o'ynab o'tirishgandi.

Kampir et osib yubordi. O'choqdan chiqqan zangori tutun osmonga o'ralab, tevarak-atrofga ko'rpadek yoyilar edi.

Shom cho'kib, quyosh botib borar edi... O'choqda o't tutashib ketgandan keyin kampir o'tovga kirib ikkita qovoq manak (bo'za quyiladigan idish)da bo'za keltirib qo'ydi. Bir necha zarang kosa olib keldi. Novcha yigit darrov belbog'ini yechdi, uni qoqqan bo'lib, choraning ustiga tarang qilib yoydi, bo'zani suza boshladi. (Bo'za odatda ilitib ichiladi. Kampir olib chiqqan bo'za kuni bo'yi oftobda turgani uchun ilitishga hojat yo'q edi.).

Bo'za suzishning o'z qoidasi bor. U siqib suzilmaydi, balki ro'molni sidirib suziladi.

Novcha yigit suzgan bo'zadan ozgina tatib ko'rib, birinchi oyoqni¹ Sultonga uzatdi.

— Hammaga quy! — dedi Sulton.

Novcha yigit ikkinchi-uchinchi oyoqni haligi ikkita yigitga uzatib, so'raganday Sultonning o'ziga qaradi.

— Bolalarni qo'ya tur, domlaga uzat, — dedi Sulton.

— Yo'g'-e, yo'g'-e, o'zlaridan bo'laversin. Biz ichmaymiz. Ya'ni xudo kalomida aytganki...

— Kalom-palomingni yig'ishtirib qo'y, qachondan buyon ichmaydigan bo'lib qolding, — deb o'shqirdi Sulton, — islovatda sarqitimizga mast bo'lib yurar eding-ku.

— Ya'ni, ya'ni... tavba qilganmiz.

— Kisavur bilan o'g'rining tavbasi tavba emas. Esingdami, kisavurlikni ham uddasidan chiqqan qiladi. Bultur kuzakda Salor bo'yidagi Kapponda oraga men tushmasam, olomon seni o'ldirib yuborar edi. "O'g'ri qarisa so'fi, g'ar qarisa parixon bo'ladi", deb bekorga aytmagan-da. Tavba qildim, deydi-ya! Ha-ha, endi eshon bo'lib, qishloqmaqishloq murid ovlab yuribsanmi? Ol buni!

Domla juda qimtinib, o'ng'aysizlanib, zarang kosani qo'liga oldi.

— Durvazang qizigandan keyin alyor ham aytib borasan hali. Ich-ey payg'ambarning merosxo'ri.

Ortiqcha gap o'tmasligini sezgan domla ko'zini chirt yumib, bo'zani shimirib yubordi.

Bizni ichishga ko'p zo'rlamadi. "Hali obdan icharsanlar", — dedi Sulton.

Manak ustiga manak keldi. Chala pishgan sho'rva keldi, ichaverdilar, domla bo'lsa allaqachon sallani chuvatib, beliga bog'lab olgan. Xudoning birligini o'rtaga solib, tilab olib ichmoqda edi. Almoyi-aljoyi alyorlar:

¹Oyoq — kosa (qadah ma'nosida).

turamiz. Boboyi-bobokalonlarimiz juda zabardast eshonlar o'tgan. Dadam rahmatlik ham "kuf" desalar suvni teskari oqizib, "suf" desalar ko'rning ko'zini ochib yuboradigan ulug' zot edilar. U kishiga ixlos qo'ymagan odam kamdan-kam edi. Ona tomonidan ham juda haqqa yetishgan odamlarimiz. O'z onam hozir ham childirma bilan fol ochib, xipchin bilan savab, yangi sopol idishga tilsim yozib, tandirga qo'yib oshiq-ma'shuqlarni bir-biriga issiq-sovuq qiladigan katta otindir. Men bir necha yil avval ota kasbimning hadeganda jo'niga tushib ololmay, anchagina shaloqliklar ham qilganman. Avvaliga yigit-yalanglarning bazmida bachcha bo'lib o'ynab pul topdim. Nasha-pashalar ham chekib yurdim. Keyin uncha-muncha kisavurlik ham qilib ko'rdim. Ammo bu hunar bizday zotdor kishilarga to'g'ri kelmas ekan. Bir kuni Kapponda olomonda qolib ketay dedim. Yo'q, xudoga shukur, mana endi yo'limni topib, ota kasbimni boshlab yubordim. Dala-yu dashtlarda odamlarni kuf-suf qilib, ezibichki yozib berib, issiq-sovuq qilib binoyidek tirikchilik qilib yuribman. Ota kasbida gap ko'p ekan, birim ikki bo'lib boryapti.

O'zim madrasa ko'rmagan bo'lsam ham, savodimni chiqarganman. O'qimasam ham uqqanman. Za'far bilan duoyi tumor, ismi a'zam yozish qo'limdan keladi. Ko'pchilik qishloqilar menga ixlosmand. Ba'zilari "eshon pochcha", deydi, ba'zilari "qori aka", deydi, ba'zilari "mulla aka", deydi. Asli ismim Mullamuhammad Sharif binni Mulla-muhammad Latif ibni G'avsil a'zam.

Mana endi uchalamiz bir yoqadan bosh chiqarsak, hamma ishni bamaslahat qilsak, el-yurt oldida sizlar mening hurmatimni bajo keltirib "hazrat", "hazrat" desalaringiz, men sizlarni "Pirbachchalar" desam, shariatga xos ta'zim-tavozelarni o'rgatsam, kuzgacha birimiz o'n bo'lib, bisoti bag'al orttirib, qo'yin-qo'njimiz to'lib, sen je-men je— shaharga izzat-obro' bilan tushib borsak yomon bo'lmaydi.

Shunday bo'lsin, hech kim yo'q vaqtda mulla aka yoki Sharifjon aka, deb chaqirsalaring ham bo'laveradi. Nimaiki topsak — o'rtada, to'rtga bo'lamiz. Ikki hissa meniki, bir hissadan senlarniki. Kim shu va'dadan qaytsa, beti qibladan qaytsin, omin oblohakbar, — dedi.

Biz ham qo'shilishib qiblagaga qarab fotiha o'qidik.

Yana bir oz salanglanib o'tirgan edik, qarshimizdan chang ko'tarildi. Chang borgan sari bizga yaqinlashar edi. Keyin qorasini tanidik. Bir otliq qishloq o'zbeigi edi. Ot chopa berib ko'pirib ketgan. Chavandozning choponining ikki bari taqimidan chiqib yelda uchib kelar edi. Bizning tepamizga kelib otni arang to'xtatdi.

— Salomu alaykum, muldakalar, jo'l bo'lsin?

Biz ham uning salomiga javob qaytarib: "Alay bo'lsin, olgani", — dedik.

— Yigitlar, — dedi o'zbek, — ichlaringda imon shariatni biladigan, o'lik juvoturg'anlarning bormi?

Domla bizga qaradi, biz ta'zim bilan unga qaradik.

Domla tomog'ini bir qirib qo'yib, savlat to'kib:

— Topilib qolar, nima xizmat edi? O'zimiz toshkentlik bo'lamiz, eshonzodalardanmiz. Madrasa ko'rgan mullayi zabardastlardan bo'lamiz. Hozir ta'til vaqti bo'lgani uchun qishloqlarda tabdili havo qilib yuribmiz. Bu ikkovlari ham pirbachchalardan, — dedi.

Bu muqaddima gaplardan o'zbek danak topgan tentakdek juda quvonib ketdi.

— Voy-bo'y, taqsirlar, voy-bo'y taqsirlar! Sizlarni xudoyning o'zi jetkazdi. Qani juringlar, aytpasam. O'zi jaqinda bizning ko'chkin chorva elet bor. Bir jigitimiz novqaslanib qaza qilgan edi. Uni juvib janoza o'qiydigan kishi jo'q. Voy-bo'y taqsirlarim, sizlarni xudoy jetkazdi. Qani ketdik!

Omon dasturxonlarni yig'ishtirdi. O'zbek otdan tushib otga domlani mindirdi. Uchov piyoda, domla otliq keta boshladik. Anchagina olis yo'l ekan. Bir-

turamiz. Boboyi-bobokalonlarimiz juda zabardast eshonlar o'tgan. Dadam rahmatlik ham "kuf" desalar suvni teskari oqizib, "suf" desalar ko'rning ko'zini ochib yuboradigan ulug' zot edilar. U kishiga ixlos qo'ymagan odam kamdan-kam edi. Ona tomonidan ham juda haqqa yetishgan odamlarimiz. O'z onam hozir ham childirma bilan fol ochib, xipchin bilan savab, yangi sopol idishga tilsim yozib, tandirga qo'yib oshiq-ma'shuqlarni bir-biriga issiq-sovuq qiladigan katta otindir. Men bir necha yil avval ota kasbimning hadeganda jo'niga tushib ololmay, anchagina shaloqliklar ham qilganman. Avvaliga yigit-yalanglarning bazmida bachcha bo'lib o'ynab pul topdim. Nasha-pashalar ham chekib yurdim. Keyin uncha-muncha kisavurlik ham qilib ko'rdim. Ammo bu hunar bizday zotdor kishilarga to'g'ri kelmas ekan. Bir kuni Kapponda olomonda qolib ketay dedim. Yo'q, xudoga shukur, mana endi yo'limni topib, ota kasbimni boshlab yubordim. Dala-yu dashtlarda odamlarni kuf-suf qilib, ezibichki yozib berib, issiq-sovuq qilib binoyidek tirikchilik qilib yuribman. Ota kasbida gap ko'p ekan, birim ikki bo'lib boryapti.

O'zim madrasa ko'rmagan bo'lsam ham, savodimni chiqarganman. O'qimasam ham uqqanman. Za'far bilan duoyi tumor, ismi a'zam yozish qo'limdan keladi. Ko'pchilik qishloqilar menga ixlosmand. Ba'zilari "eshon pochcha", deydi, ba'zilari "qori aka", deydi, ba'zilari "mulla aka", deydi. Asli ismim Mullamuhammad Sharif binni Mulla-muhammad Latif ibni G'avsil a'zam.

Mana endi uchalamiz bir yoqadan bosh chiqarsak, hamma ishni bamaslahat qilsak, el-yurt oldida sizlar mening hurmatimni bajo keltirib "hazrat", "hazrat" desalaringiz, men sizlarni "Pirbachchalar" desam, shariatga xos ta'zim-tavozelarni o'rgatsam, kuzgacha birimiz o'n bo'lib, bisoti bag'al orttirib, qo'yin-qo'njimiz to'lib, sen je-men je— shaharga izzat-obro' bilan tushib borsak yomon bo'lmaydi.

Shunday bo'lsin, hech kim yo'q vaqtda mulla aka yoki Sharifjon aka, deb chaqirsalaring ham bo'laveradi. Nimaiki topsak — o'rtada, to'rtga bo'lamiz. Ikki hissa meniki, bir hissadan senlarniki. Kim shu va'dadan qaytsa, beti qibladan qaytsin, omin oblohakbar, — dedi.

Biz ham qo'shilishib qiblagaga qarab fotiha o'qidik.

Yana bir oz salanglanib o'tirgan edik, qarshimizdan chang ko'tarildi. Chang borgan sari bizga yaqinlashar edi. Keyin qorasini tanidik. Bir otliq qishloq o'zbeki edi. Ot chopa berib ko'pirib ketgan. Chavandozning choponining ikki bari taqimidan chiqib yelda uchib kelar edi. Bizning tepamizga kelib otni arang to'xtatdi.

— Salomu alaykum, muldakalar, jo'l bo'lsin?

Biz ham uning salomiga javob qaytarib: "Alay bo'lsin, olgani", — dedik.

— Yigitlar, — dedi o'zbek, — ichlaringda imon shariatni biladigan, o'lik juvoturg'anlarning bormi?

Domla bizga qaradi, biz ta'zim bilan unga qaradik.

Domla tomog'ini bir qirib qo'yib, savlat to'kib:

— Topilib qolar, nima xizmat edi? O'zimiz toshkentlik bo'lamiz, eshonzodalardanmiz. Madrasa ko'rgan mullayi zabardastlardan bo'lamiz. Hozir ta'til vaqti bo'lgani uchun qishloqlarda tabdili havo qilib yuribmiz. Bu ikkovlari ham pirbachchalardan, — dedi.

Bu muqaddima gaplardan o'zbek danak topgan tentakdek juda quvonib ketdi.

— Voy-bo'y, taqsirlar, voy-bo'y taqsirlar! Sizlarni xudoyning o'zi jetkazdi. Qani juringlar, aytpasam. O'zi jaqinda bizning ko'chkin chorva elet bor. Bir jigitimiz novqaslanib qaza qilgan edi. Uni juvib janoza o'qiydigan kishi jo'q. Voy-bo'y taqsirlarim, sizlarni xudoy jetkazdi. Qani ketdik!

Omon dasturxonlarni yig'ishtirdi. O'zbek otdan tushib otga domlani mindirdi. Uchov piyoda, domla otliq keta boshladik. Anchagina olis yo'l ekan. Bir-

ikki yerda dam ham oldik. Bir qirning tepasiga chiqqanimizdan keyin uzoqda bir qo'rg'on va bir-ikki o'tov ko'rindi. O'zbek o'sha tomon qo'lini cho'zib ko'rsatdi:

— Hov, o'sha ko'ringan qo'rg'on — bizning qo'nalg'a. Hademay yetamiz.

Kun qiyomdan oqqanda yetib bordik. Bu ko'chmanchi elatning asli turar joyi bu yerdan yuzlab chaqirim narida, dashtning ichki tomonida qolgan ekan. Molqora, bola-chaqa, xotin-xalajlari ham o'sha yerda qolgan ekan. Orada o'lim ro'y berib qolgani uchun u yerda yuvib, janoza o'qiydigan domla topilmaganidan yigirma choqli yigityalang bir-ikki qari-qartang o'likni olib kelib, shu yerga qo'ngan ekan.

Hamma "gurr" etib o'rnidan turib, bizga qo'l qovushtirib salom berdi. Hazrat: "O'lik qayerda?" — deb so'radilar. O'lik qo'rg'onning ichida ekan. Qo'rg'on ichki tuzilishi jihatidan qaysidir bir chorvachi boyning qo'y qamaydigan saroyini eslatar edi. Unda-bunda tuynukli devorlari mustahkam, qo'sh tavaqa darvozasi ham bor. Lekin vaqt o'tib, taxtalari chirigan, ho'kiz suzsa buzilay deb turibdi. Qo'rg'onning o'rta bir yerida sizot suvlardan to'plangan, o'rtasi kovlanib chuqurroq qilingan bir hovuzcha ham bor edi. Hovuzning chetlarini har xil po'panak o'tlar bosib ketgan. Labida bir-ikki ko'ndak tol ham bor edi. O'lik qo'rg'onning og'ilxonasida ekan.

Rostini aytish kerakki, na men, na Omon, na hazrat umrimizda o'lik yuvmagan edik. Ayniqsa, men bo'lsam, odam o'ligi u yoqda tursin, mushukning o'ligidan ham cho'chir edim. Hazrat bo'lsa, o'zini umr bo'yi o'likdan boshqa narsani yuvmagan kishiday qilib ko'rsatishga harakat qilar edi. Qadam-qadamda pichirlab bir balolarni o'qib, atrofga kuf-suf qilib, fotiha o'qiganday qo'llarini yuziga surtib qo'yar edi. Ammo biz bilar edikki, bularning hammasi jo'n gap. "Pul — dardi kabob" uchun qilinayotgan nayrangbozlik.

Domlaning ishorasi bilan Omon boshqalarni qo'rg'ondan chiqarib, kafanlikni so'radi. Olti gaz kelar-kelmas eski bo'z parchasini keltirib berdilar. So'ngra butun yig'ilganlarga: o'lik yuvilib tayyor bo'lguncha qo'rg'onga yaqinlashmasliklari, bu tomonga mo'ralamasliklarini tushuntirdi. Chunki qarasa gunohkori azim bo'lar ekan. Odam ofatga yo'liqar ekan.

Hamma chiqib ketdi. Darvozani bekitdik, orqasiga bir katta xarsangni olib kelib tamba qildik.

Hazrat bizga qaradi. Biz hazratga qaradik.

— Endi nima qilamiz? Ikkovingdan biring o'lik yuvib ko'rganmisanlar? — dedi hazrat.

— Yo'q, — dedik biz.

— Men ham yuvmaganman. Lekin bu o'zbeklar bilan o'n so'lkavoyga gaplashib qo'ydim. Yuvmasak pul uvol bo'ladi. Besh so'mni men olaman, ikki yarim so'mdan senlarga.

— Xo'p, bo'lmasa, o'zingiz yuvasiz, — dedim men.

Qo'rqa-pisa o'likni yotqizib qo'ygan hujraga kirdik. Murda uzala tushib yotgan ekan. Oyoq tomoni ochiq. Betiga bir eski yaktak yopilgan. Chamasi yuvg'uvchi topilmay bir necha kun turib qolgan bo'lsa kerak, ancha hidlanib ketgan edi.

Oldinda hazrat, keyin Omon, uning orqasidan men, orqamizga tisarila-tisarila bir-birovimizni oldinga qarab itarishar edik. Hujraning ichida o'likning arvohi aylanib yurganday cho'chib-cho'chib, yurak urib, oyoq uchi bilan yurib o'likka yaqinlashdik.

Mening oldimda ketayotgan Omon to'satdan o'zini orqaga tashlab "g'iyq" degan ovoz chiqardi-yu, o'zidan ketib qoldi. Domla orqaga bir sapchib, hujra eshigi oldida qotib qoldi. O'likka bir qarash-dayoq Omonning o'zidan ketib qolishining sababini tushundim. Qaysi ko'zim bilan qaray, biz yuvmoqchi bo'lgan o'lik tirilgan edi. Oyoqlari qimmirlamagani holda betiga yopilgan yaktakni qimirlatib boshini ko'tarmoqchi bo'lar edi.

Yuragim yorilguday bo'ldi. Orqaga qaytib qochaman deb, yerda yiqilib yotgan Omonga qoqilib, dumaloq oshib tushdim. Ko'zim hazratga tushdi. Uning ham rangi o'chib ketgan. Allanimalarni o'qib, o'ziga va atrofga dam solar edi. Nafasim og'zimga tiqilib jonholatda o'rnimdan turdim. Yugurganimcha qo'rg'onning sahniga chiqdim. Orqamdan o'lik quvlab kelayotgandek orqamga qayrilib boqar edim. Hovliga chiqib bo'g'iq va hayajonli ovoz bilan dodlay boshladim.

Mening bu qo'rqinchli ovozimni eshitgan o'lik egalari hovliqishib, eshikni ochishga urinsalar ham eshik ochilmadi. Chunki xarsangni tirab juda ham mahkam tanbalagan edik. Borib, xarsangni olib, eshikni ochishga menda majol yo'q edi.

Domla hazrat bo'lsa, sassiq hovuz labiga o'tirib, hadeb tahorat qilar edi. O'lik egalaridan bir-ikkitasi devordan oshib tushib, eshikni ochdi. Qolganlari ham kirdilar. Men nafasim og'zimga tiqilgan holda ularga voqeani aytdim. Ular o'likka bizdan ko'ra jonkuyarroq bo'lganliklari uchun ko'zlari qinidan chiqib, hovliqib ketgan edilar.

Endi Omonning ahvolidan xabar olish zarur edi. Ko'pchilikning daldasi bilan hujra tomon yura boshladim. Yurak oldirib qo'ygan ekanman. Har nafas orqamga qarab qochadigan yo'lni mo'ljallar edim.

Shovqin-suron bilan hujraga kirib borar ekanmiz, yaktak sudragan bir olg'ir qir mushugi sapchib, Omonning ustidan sakrab, bizning oyoq oralarimizdan o'tib, hujradan chiqib ketdi. Hammamizning ham qutimiz o'chib, serrayib qoldik. Shu paytda Omon ham o'ziga kelgan edi. O'likning "tirilganligi" sababi bizga endi anglashildi.

O'lik bizning ko'zimizga bosh ko'targanday bo'lib ko'ringanligi shunday ekan: qir mushugi yaktakning tagiga kirib olib, o'likning ko'kragiga o'tirib, hadeb burnini kemirmoqda ekan...

O'lik egalari o'likning burunsiz qolganidan qanchalik qayg'urgan bo'lsalar, bizdek yosh, no'noq.

uch o'g'lon g'assolning "dovyurakligi"dan shunchalik maza qilib kular edilar.

Mushuk yaktakni sudraganicha ketdi. O'lik egalari bizni qoldirib tashqariga chiqdilar. Eshik orqasiga yana xarsang tambalandi. Omonni hovuz bo'yiga o'tqazib, yuziga suv sepgan bo'lsak ham, hadeganda o'ziga kelmay, aftida "bir qari bo'z bitganday" bo'lib xomush o'tirar edi.

— To'xtang, ukam, to'xtang, o'zim bir dam solib qo'yay, ko'rmaganday bo'lib ketadi, — dedi hazrat. Alla nima balolarni o'qib, Omonga kuf-suf qila boshladi.

— Ana xolos, o'zingizga kelib qoldingiz. Inshoollo duoga shak yo'q.

— Tur endi, uyat ish qilib qo'ygan boladay serayib o'tirma, — dedim men koyib.

— Yo'q, meniki bo'ldi, o'zlaring bir balo qilib amallab qo'ya qollaring, — dedi Omon.

— Yuvish shariatda uch kishini talab qiladi, — dedim men.

Yalinib-yolvorib Omonni turg'azdik. Uchovlashib "sen oldin bor, men keyin borayin" deganday hujraning eshigiga borib, ikki quloq beridan mo'ralay boshladik. Omon domla bilan menga qarab zo'rma-zo'raki bir iljaydi-da:

— Xo'sh, endi ish boshlaylik. Qanday qilib yuvamiz. Xalq mahtal bo'lib qolmasin, — dedi.

— G'assolboshi hazratim bo'ladilar. Ikkovimiz suv quyib turamiz. Yaxshilab badanlarini ishqalab yuvsalar, murda ozor topmasa, burniga ehtiyot bo'lsalar — hamma savob hazratimga. Bizga yirtish kifoya, — dedim.

— Ey, — dedi domla, — yoshlar xizmatda, kattalar rohatda, deganlar. Sizlar yuvasizlar, men suv quyib turaman. Duo ham qilaman.

— Duo o'zingizga kerak bo'ladi. Ehtiyot qiling, taqdir, yaxshilikcha yuvsangiz yuvganingiz, bo'lmasa o'lik egalaringni chaqirib sharmandangizni chiqaraman.

— Shunday, — dedi Omon.

— Iya, iya, — dedi hazrat. — Shu ham sherik-chilik bo'ldimi? Qani yuringlar, men oyog'idan ko'taraman, sizlar boshidan.

— Yo'q, taqsir siz boshidan, bizlar oyog'idan.

Janjalimiz tashqaridagilarga bilinib qolmasin deb, eshikning tirqishidan mo'ralab-mo'ralab sekin-sekin gapirishar edik. Tashqaridagilar bo'lsa o'likni solish uchun tol novdadan zambil to'qimoqda edilar. Bir oz janjaldan keyin Omon menga dedi:

— Ikki quloch arqon bo'lganda yaxshi bo'lar edi.

— Nima qilasan?

— Hiylasini topdim, — dedi quvonib. — Qani, yur, qidiramiz.

Ikkalamiz birgalashib qo'rg'onning butun og'illarini axtarib chiqdik. Baxtimizga, bir burchakda eski oxur yonidagi qoziqqa ikki qulochdan mo'lroq jun arqon bog'lanib yotar edi. Yechib oldik. Yana o'lik yotgan hujraga kirdik. Ikki qo'llarini bir-biriga ishqagan domla yo'lakda shivirlab yurar edi.

Bu gal endi Omon o'z aqliga qoyil qolgani uchunmi, dadillanib ketgan edi. Domlani yoniga chaqirib o'likni ko'tarishga buyurdi. Domla avvaliga bir oz tixirlik qilib turgan bo'lsa ham, orqasi bilan o'likka yuz o'girib, ming jirkanchlardan keyin o'likning oyog'ini ko'tarib berdi. Omon boyagi arqonni o'likning har ikki oyog'iga to'pig'idan yuqori mahkam sirtmoq solib bog'ladi. Uchalamiz arqonni tortib, o'likni hovuz bo'yiga qarab sudray boshladik. Teskari sudrashdan har ikkala qo'li ochilib, qulochi yozilib ketgan edi. Bechora agar tirik bo'lsa orqasi shilinganidan bizga shikoyat qilgan bo'lar edi.

Hovuz labiga kelib to'xtadik. Omon gapirib ketdi.

— Yaxshisi, shuki, o'rtoqlar, bosh tomondan suvga tushirib, uch-to'rt marta yaxshilab chayqab olamiz, happa-halol bo'ladi qoladi.

— Inshoollo, — dedi hazrat, — albatta halol

bo'ladi. Xudo o'z kalomida ham shunga ishora qilgan. "Innamal havvato'n tahorato'p hallolun", degan.

— O'lganingiz yaxshi, — dedim men unga.

Hammamiz kulishdik. Bu maslahat hammamizga ham yoqqan edi. Arqondan ushlab, o'likni suvga sho'ng'itdik. Hovuzning u boshidan bu boshiga sudrab chayqata boshladik. Uchovimiz ham yangi havaskor g'assol bo'lganimiz uchun qiziqib ketib uch martagina emas, o'n-o'n besh marta chayqab juda ham oq yem qilib yubordik. Har qancha varzish yetkazgan g'assol bo'lsa ham bir o'likni shunchalik yuvar-dal!

Keyin, sekin-sekin hovuz qirg'og'iga torta boshladik, lekin o'lik qimirlamay qo'ydi, o'rnidan jilmaydi. U xuddi hovuzning tagiga jipslashib qolganday edi. Omonning rangi yana quv o'chib ketdi. Domla bo'lsa "yo madad, yo madad", deb arqonni siltab tortar edi. Men yana bir dodlab ko'ray dedim-u, bu ishning bizga nafi tegmasligini bilib, xap qoldim. Omon buni fahmladi shekilli:

— To'xta, ahmoq, — dedi, — nima qilmoqchisan?

— Dodlasammikin?

— Dodlashga beradigan kuchingni arqon tortishga ber!

U ovozini chiqarmasdan tishini g'ijirlatib meni jerkib tashladi.

Uchovimiz bor kuchimiz bilan to'ngak tolga oyoq tirab arqonni torta boshladik. Ancha urindik. O'lik bechoraning bellari qirsillab, taxminan, yarim gazcha cho'zilib ketdi.

Shu payt eshik taqillab qoldi. Domla yugurib borib javob berdi.

— Hali tura turinglar, rahmatlikning hali beligacha ham yuvib bo'lganimiz yo'q. O'zimiz chaqiramiz. Qaytib keldi. Yana torta boshladik. Bultur yozdan beri og'ilxonada kuya tushib chirib yotgan arqon o'lgur shartta uzilib ketdi-yu, uchalamiz chalqanchasiga tushdik.

Vaqt kechikib borar edi. Hayallash xavfli edi.

Uchovimizga ham o'lik o'zimiznikiday bo'lib ko'nikib qolgan edik. Pahlavonlarcha jasoratlanib ketgan Omon shartta ko'ylak-ishtonini yechib, o'zini hovuzga tashladi-da, sho'ng'ib ketgan o'likni qidira boshladi.

— Qani, taqsir, siz ham yechining besh so'mni jo'nlikcha olavermaysiz, — dedim men.

— Ya'ni masalan, yechmasam nima bo'ladi?

— O'lik egalariga aytib, olomon qildirib yuboraman.

Domla g'azab bilan menga qarab “xinzir”, dedi-da, ko'ylagini yechib, oq ishtoni bilan hovuzga tushdi. “Bu xinzir degani nima degani ekan? So'kkanimikan? Qoyilman deganimikan?” Omon bilan ikkovlon qidirib ketdilar. Bir vaqtda o'likning oyog'ini osmonga qilib belidan mahkam quchoqlagan Omon uni hovuzdan olib chiqishga urinar edi. Domlaga uzilgan arqonni uchini tutqazdim. O'likning oyog'ida qolgan yeriga ulab berdi. Lekin o'likning boshi tolning ayri ildiziga kirib qolgan ekan. Men hovuz labidan turib tortar edim. Omon bilan domla belidan olib sug'urishga harakat qilar edilar. Nihoyat, zo'r berib o'likni hovuzning chetiga chiqardik. Biroq burunsiz bosh yo'q edi. Buni ko'rgan Omon yana hovuzga sho'ng'ib ketib tolning ildizidan kallani ajratib olib, domlaga uzatdi. Ikkovlari chetga chiqdilar. Shoshib-pishib darrov safar xaltadan yo'l uchun olingan ipni olti qavatlab pishitib ko'rpa qaviq nina bilan kallani o'z joyiga qo'yib tika boshladik.

Qoyil qildi, hazrat ko'p hunarni bilaman deganicha bor ekan, chokka usta ekan.

Ish jo'nashib ketdi. Hash-pash deguncha kafanni ham ko'kladik. O'likning ochiq badani mumkin qadar ko'zdan yashiringan edi. Lekin kafan uchun berilgan bo'z parchasi to'pig'idan nariga o'tmay, oyog'i ochilib qolgan edi. Oyog'ida bo'lsa haligina chambarchas qilib bog'langan jun arqonning shilib yuborgan o'rni qo'rga ko'mgan lavlagiday ko'rinib turar edi.

Safar xaltani bo'shatib, ichidagini belboqqa tugdik. Xaltani o'likning oyog'iga kiygizib, kafanga qo'shib ko'kladik.

Omon ko'ylak-ishtonini kiyib oldi. Domla ham ishtonini, salla, to'nlarini namozjumadagiday savlat qilib kiyib, qo'l qovushtirib, basharasiga domla nusxa berib, lablarida bir nimalarni shivirlab o'qib, o'lik tepasida turar edi.

Men borib eshikdan xarsangni ko'tardim. Janozaga yig'ilgan ta'ziyachilarni chaqirib keldim. Tashqarida bo'lsa, tol novdadan to'qilgan uzun dastali zambil allaqachon tayyor bo'lgan edi. Zambilning ikki tomonidagi aravaning shotisiga o'xshash uzun dastalari o'rtasiga oldinma-ketin ikki ot qo'shilgan edi. O'likning egalari atrofni qurshashib, ba'zilari uning betlarini silab yig'lay boshladilar. Shunda birisining qo'li o'likning bosh tarafiga tegib, chalqanchasiga yotgan o'likning boshi chappa bo'lib qolganini sezdi.

Ma'lum bo'lishiga qaraganda, biz shoshilib, uzilgan kallani teskari o'rnatib qo'ygan ekanmiz.

— Buning beti nega ters bo'lib qoldi? — deb so'radi o'sha kishi.

Bir oz shoshib qolgan, ammo sipohgarchilikni qo'ldan bermagan hazrat:

— Tirikligida ko'p gunoh qilib qo'ygan bo'lsa kerak, xudo yuzini ters qilib qo'ydi, — deb javob berdi.

Men bu yerda domlanning shuncha ziyrak, hozir-javobligiga qoyil qolib, ichimda, "o'qigan ilming shu yerda ish berdi", deb qo'ydim.

Biroq bu bilan sir yashirinib qolmadi. O'likning boshi uzilganligi, kallani gavdaga ters o'rnatib, chatib qo'yilganligi ma'lum bo'lib qoldi.

O'lik bir yoqda qolib, olomon uchovimizni qurshab oldi. Hazrat ham ishboshi, ham yosh jihatidan bizlardan katta bo'lganligi uchun hamma unga tikilgan edi. Omon bilan ikkovimiz olomonning orasidan bir amallab surg'ilib chiqib, ko'chaga tomon qochdik. Orqamizdan ko'proq umri otda yurib,

piyoda quvlashga uncha ham epchil bo'lmagan bir-ikkita o'zbek kelar edi. Ana shunday vaqtlarda tarqalib qochgan yaxshi. Omonga baqirib, "Chapga qoch", — dedim. O'zim o'ngga qarab qocha boshladim. Domla olomonning orasida qolib ketdi. Nima bo'ldi, bilmayman. Tirik bo'lsa biror go'rdan chiqib qolar, o'lgan bo'lsa, xudo rahmat qilsin.

Omon qochib qayga bordi bilmadim, men bir zundayoq ko'zdan g'oyib bo'lib borar edim. Oldimda bir to'qaylik paydo bo'lib qoldi. To'qayning ichida yolg'iz yo'l bor ekan. Shu yo'ldan chopib ketaverib bir sizot zovurga uhradim. Zovur menga birdan bir boshpana bo'ldi. O'zimni zovurga tashladim. Orqamdan quvib kelganlar meni bir muddat qidirib borgach, izimni yo'qotib, qaytib ketdilar.

Vaqt kechikib bormoqda, o'rtaliq qorong'ilashmoqda edi. Qo'rqa-pisa zovurdan chiqib, to'qaydagi so'qmoq yo'l bilan keta boshladim. Lekin ko'nglim Omon so'ltidan va hazrati domla jihatidan ancha tashvishda edi. Bechoralarning boshiga qanday kunlar keldi ekan. Nima bo'ldi ekan, urib o'ldirmadilarmikan?

Xuftonga yaqin yana katta bir "shahri azim"ga kirib bordim. Kichkina xonaqo va jilovxonadan iborat bo'lgan devorlari paxsa qilib urilgan machitning eshigida uch-to'rtta chol kishilar xufton namozini poylab o'tirar edilar. Men ham salom berib, sekingina ularning yoniga borib o'tirdim. So'fi azon aytdi, garchand, tahoratim bo'lmasa ham, shu o'tirganlarning rahm-shafqatini keltirish uchun kirib, jamoat bilan namoz o'qidim. Namozdan keyin hamma uy-uyiga tarqaldi. Men machitdan qo'zg'almadim.

Bu machitda bundan ilgari bir necha marta joy-namoz, namat o'g'irlangani uchun, so'fi ham, domla-imom ham mendan shubhalanib, bir necha marta yer ostidan ko'z qirini tashlab, xo'mrayib qarashdi-da, so'fi so'radi:

—Ha, o'g'lim, juda o'tirib qoldingiz? Namoz tamom bo'ldi.

— Otajon, musofirman, — dedim. — Agar ruxsat bersangiz, ertalabgacha machitda qolsam, yo'limdan adashdim.

Gapga imom aralashdi:

— O'zing qayerlik bo'lasan, o'g'lim?

— Taqsir, toshkentlikman.

— Bu yerlarda nima qilib yuribsan?

Omondan o'rgangan gaplarni ishga soldim.

— O'zim madrasada o'qir edim, hozir ta'til vaqti bo'lgani uchun bir oz pul topish maqsadida, mardikor ishlash uchun safarni ixtiyor qilgan edim. (Yana ichimda, bu yerda ham g'assollik xizmati chiqib qolmasa yaxshi edi, deb o'ylar edim.)

— Qaysi madrasada o'qir eding, mudarrising kim?

Qo'lga tushdim. Toshkentda nima ko'p — madrasa, nima ko'p — mudarris.

— Taqsir, o'sha katta madrasada, domlamiz ham o'sha katta domla bo'ladilar.

Domla kuldi:

— Ha, ha, mullavachchaman degin, darsxona emas, xirixonada talim olganman degin. Yaxshi, bo'lmasa, men bilan hovliga ketasan. Qorning qalay?

Uyalib joynamozga qaradim.

— ...

— Qani, yur bo'lmasa. Bizga ham jindak xizmat qilib qo'y, ovqating ham o'tib qolar.

Domlaga ergashib, hovlisiga bordim. Domla ikkita qo'rga ko'milgan jo'xori bilan bitta sopol tovoqda moshxo'rda chiqarib berdi. Bu lazzatli taomni huzur qilib ichib oldim. Domla ichkariga kirib ketdi-da, bir ozdan keyin qo'lida bitta katta pichoq, bir bolta va bir oz chiyratma arqon bilan to'ppa-to'g'ri mening oldimga keldi. Men bo'lsam, domlanning nima niyatda ekanligini tushunmasdan, xurkovich kiyikdek oyog'imni bir yerga g'uj qilib, qochishga hozirlangan, og'zimni bo'lsa, dodlashga juftlagan edim.

Domla mening harakatimdan bir narsa sezdimi, haytovur kulimsirab, meni yupatib, dedi:

— Qo‘rqma, seni so‘ymayman, men yom-yom emas. Senga bir xizmat bor, o‘g‘lim, bir poy ho‘kizim bir necha kundan buyon bo‘kib, novqoslanib yotibdi. Mana shu asboblarni boshingga qo‘yib hushyorroq yotasan. Mabodo, ho‘kiz yomonlab qolgunday bo‘lsa, borib, darrov bo‘g‘ziga pichoq tortib yuborasan-da, meni chaqirasan. Ehtiyot bo‘l, lekin tag‘in uxlab qolib, harom o‘ldirib qo‘yma.

— Xo‘p, taqsir, — dedim. — Choy-poy yo‘qmi?

— Nima-nima, nimchorak choy bir miri-ku, sen choy ichasanmi, suv ariqda oqib yotibdi, erinsang, ana obdastada ham bor, ichaver...

Domla buyurgan ishning oson ko‘chganligini bilib sevindim, domla ichkariga kirib ketdi. Domla chiqarib bergan ko‘rpachaga cho‘zildim. Allavaqtlargacha ko‘kka qarab, termilib yotdim. Qo‘rg‘onchanning atrofida har bir qoraygan ko‘lanka hovuzda boshi qolgan o‘likday vahimalanib oldimga kelganday bo‘lar edi. Uxlay olmadim. Yarim kechadan og‘ib, tong yaqinlashib qolganda ko‘zimni g‘ira-shira uyqu bosgan bo‘lsa ham, xayolim uyg‘oq edi. Og‘ilxona tarafda bir nimaning “gurs” etib, yerga yiqilib, xirillayboshlagani eshitildi.

“Obbo, harom o‘lgur ho‘kiz yomonlab qoldiyov”, deb o‘yladim-da, arqon bilan pichoq-boltani ko‘tarib, og‘ilxonaga qarab yugurdim. Qorong‘ida qandaydir bir hayvon yerda yotib, tipirchilamoqda edi. Tikka oldiga borib, devkor sallohlarday “shoxidan” ushlab, “bismillohu ollohu akbar”, deb bo‘g‘ziga pichoq tortib yubordim. Qon deganingiz tizillab otilib ketdi. Oyog‘imdan tortib basharamgacha qonga bo‘yaldim. Jon bermoqchi bo‘lgan hayvon eng so‘nggi nafasida ma‘rab qolmoqchi bo‘ldimi, ichidan butun o‘pkaning siqilib yoyilishidan paydo bo‘lgan hansirash bilan katta hammomning dud bo‘roniday pishqirib yubordi.

Hayvon jon berib bo'ldi. Garchand, domla: "Meni chaqir yoki hafsalang kelsa terisini shilib, nimta qilib qo'ygin", degan bo'lsa ham, qorong'i bo'lgani, ham bir chekkasi — o'zim charchaganim uchun, hamda go'sht qon-qushga tegib harom bo'lmasin deb, bu ishlarni erta tongga qoldirdim. Katta bir tashvishdan qutulgan kishilarday osoyishtalik bilan tinchlanib, yana ko'rpachaga cho'zilib, uyquga ketdim.

Azonga yaqin shirin uyquda ekanman, och biqinimga tumshug'i qayrilib ketgan baland poshnali sag'ri kavushning bergan achchiq tepkisidan cho'chib uyg'ondim. Tepamda xalta ko'ylakli, bir qo'li bilan istibro kesagini ushlagan, har bir ko'zi g'ayin olxo'ridek qinidan chiqib ketgan domlapochcham turar edi. Alanglab o'rnimdan turishim bilan domlaning qo'lidagi teskari ushlangan bolta-ning muhrasi yelkamga kelib tushdi. Alamlanib ketdim.

— Ha, taqsir, bir yetimni hadeb ura berishmi, xizmatga tuhmatmi, taqsir? — deb yig'lab yubordim.

— Ha, xizimating boshingni yesin!— dedi domla.— Eshakni so'yib qo'yibsan-ku, padar la'nat! Men bu eshakni Buxoroyi sharifdan uch tilloga olgan edim. O'zi ham qanday eshak edi-ya, bay-bay... eshagim...

Eshakka motamzada bo'lgan domla meni hech imkon bermay savar edi.

Ma'lum bo'lishiga qaraganda, men kechasi qorong'ida yanglishib, kulga ag'anab yotgan eshakni — novqos ho'kiz gumon qilib, bo'g'ziga pichoq tortib yuborgan ekanman. Ho'kiz bo'lsa, allaqachon yomonlab harom qotgan ekan. Sirlangan xumchaga tushgan sichqonday to'rt tomonga alanglab, o'zim bir najot yo'li qidirar edim. Ko'zim og'ilxonaning tomiga qo'yilgan narvonga tushib qoldi. Tomning labida bo'lsa, marhum eshakning quyushqonlik palangini quritish uchun oftobga to'nkarib qo'yilgan ekan. Zinadan chiqqan itdek to'rt oyoqlab nar-

vonga tirmashib tomga chiqdim. Eng so'nggi damda domladan bir marta bo'lsa ham o'ch olib qolmoqchi edim, Palangni azot ko'tarib, domlani mo'ljallab otdim. Lekin ko'p afsuslar bo'lsinki, egasini so'yib qo'yganim uchun, mendan o'ch olishni kutib yotgan salmoqli palang, quyushqoni bo'ynimga ilinib, o'zi bilan birlashtirib, ikki qo'llab domla-pochchamning oldiga meni sudrab tushgan edi. Bir chekkasi — palangning ustiga tushganim, ikkinchidan, badanim kaltakning zarbidan shishib ketgani uchun, tomdan yiqilish u darajada menga zararli bo'lmadi. Men tomdan yiqilishimning ilmini sarhisob qilishga ham ulgura olmagan edim.

Mening shakkokligimdan yana g'azabi alanganib ketgan domla behol ho'kizning oyog'ini bog'lash uchun kechasi menga olib chiqqan arqonni sakkiz buklab ustimga yetib kelgan va bir necha marta urishga ham ulgurgan edi. Men yana turib qochdim. Yana o'sha narvonga tirmashib tomga arang chiqib oldim. Tomga chiqish bilan orqamga qaray-qaray tomma-tom qochib ketmoqda edim.

Baxtinga, anchagina tomlar bir-biriga tutash edi. Ora-chorada tor ko'chalar yo'limni to'sib qolsa ham, tulki quvlagan tovuqday sakrab o'tib ketar edim. Kallayi saharlab boshdan-oyoq qonga belanib, tomma-tom qochib kelayotganimni ba'zi uyqusi ziyrak, so'fitabiat qari-qartanglar ham ko'rib qolgan edilar. Domla esa bir necha tom narida harsillab-gursillab, quturgan nor tuyaday ko'pirib, quvlab kelar edi. Haytovur domla ishtonbog'ini mahkam bog'lamagani uchun chopish vaqtida oyog'iga tushib, kishan bo'lib paypoqdor tovuqday kalavlab qoldi-da men qochib qutuldim.

Biroq bizning bu vahimamizdan ko'p xonadonlar tomga chiqqan edi. Men hali ham qochmoqda davom etar edim. Bir orqamga aylanib qaraganimni bilaman, bexosdan "sho'p" etib qamish-tuproq aralash pastga yiqilib tushdim. Men yiqilib tushgan

yer oshxonaning mo'risi edi. Mo'ri yerga qo'ndirilgan tandirning ro'parasida bo'lganligi uchun, men tomdan tikka tandirning ichiga tushgan edim. Oyog'im ko'ksimda bo'lib, g'ujanak holimda tandirning ichiga tiqilib qolgan edim. Chap qo'lim ham yonimga jiplashib tushgan, biroq o'ng qo'limgina erkin harakat qila olar edi. Ancha urinib ko'rdim, toza ham tipirchiladim. Orqamdan quvlab kelganlar mening birdaniga g'oyib bo'lganligimni ko'rib, qo'rqib ketgan, insmi-jinsmi deb o'ylab, ko'plari "astag'firullo" aytib, noumid orqalariga qaytib ketgan edilar. Bechoralar nima deb o'yladilar ekan, Shayton deb o'yladilarmi, yoki Ko'hiqofdan kelgan Abdurahmon parining lashkarlaridan bittasi deb o'yladilarmi, ishqilib, men yo'q edim. Kechgacha tuz totmay, o'tirgan joyimdan qimirlolmay, tandir o'choqning ichida yotdim. Qosh qoraygach, oshxonaning eshigi ochilib, bir xotin kelib kirdi. Mening yonimdagi kichkina o'choqqa o't qalayboshladi. Xotinning sharpasi kelgan zamono men erkin qolgan o'ng qo'lim bilan tandirning labida turgan loytuvoqni olib, ustimga yopgan edim.

Xotin moshkichiri qilmoqda edi. Piyozdog'ining hidlari dimog'imga kirib, ishtaha ham namozshomgulning karnayiday ochilib ketgan. Qozonda bo'lgan masallig'larning yog' bilan aralashib chiqazgan, "jaz-buz" ovozi yuragimning eng nozik joylariga borib qadalardi. Bu mamlakat — dala shahri bo'lgani uchun o'tin serob ekan. Bundan tashqari, mosh qurg'ur, bilmadim, qaysi toshloqda bitgan ekanki, hadeganda ochila bermadi. Xotin ham ayamasdan o'tinni qalashtirmoqda edi. Bora-bora qo'shni o'choqqa yoqilgan o'tning tapti sekin-sekin men yotgan tandirning devoriga o'ta boshladi. Yonboshim sekin-sekin qizib bormoqda edi. Agar u badbaxt imildoq xotin o't yoqishda yana davom etaversa tandirda kabobday jizg'anak bo'lar edim. Qozonda har bir moshning ko'z ochishi mening ko'z ochishim bilan ba-

ravar edi. Eng oxiri uzoq muntazirlik va azoblardan keyin hurmatli moshkichiri tayyor bo'ldi. Oshpaz xotin o'choqning olovini tortdi, biroq qozondagini ikki laganga suzib, bir lagandagisini qaytarib qozonga qo'ydida, ikkinchi laganni ko'tarib chiqib ketdi. O'choqda o't ham o'chdi. Lekin mening och yuragimga o't yoqib ketdi. Men bechora moshkichirining azobini bekam-u ko'st tortganim holda xo'rsinardim. Xotin chiqib ketgandan keyin tandirning sarmo'shini olib, biroz erkinroq nafas oldim. Go'yo bu "xitoy beklari"ning qiynog'idan qutulish uchun turlicha rejalar tuzar edim. Namozshom bo'ldi. Namozshomdan keyin qonuniy ravishda, albatta, xufton ham bo'ldi. Men bechora qinga solingan pakkiday, zindonda yotar edim. Xuftondan ancha o'tib qolganda, menga birdan-birgina keng olamning darichasi bo'lgan mo'ridan osmonga qarab yotish muyassar bo'ldi.

Ana u — Mezon yulduzining dumi, mana bu yulduz — Yetti qaroqchining boshlig'i, mana bu — Hulkar, kecha shu tikka kelganda, eshak so'yilgan edi. Mana bu — Somonchining yo'li, kecha shu kunbotarga yaqinlashib qolganda, domla biqinimga tepgan edi.

Men shu xayollarda ekanman, "g'iyiq" etib eshik ochildi-da, bir kishi oyoq uchi bilan yurib keldi. Men sekin-sekin go'yo darchaning pardasini tortganday, loytuvoqni ustimga yopdim. Keluvchi kishi men yotgan tandirning ustiga o'tirdi-da, hushtak bilan muzika chala boshladi.

To'g'ri, muzika yaxshi narsa, men qarshi emasman. Tinchlik vaqtda har qayerda eshitishim mumkin. Lekin o'zingiz o'ylang, birovni tandirga qamab, ustiga o'tirib muzika chalsin, deb qaysi qonunda yozilgan ekan? Mumkinmi shu?

Oradan yana bir oz o'tib, eshikdan moshkichiripaz xotin kirib keldi. U ham sekingina kelib, boyagi hushtakchi yigitga yaqinlashdi. Mening boshimdan bir gazcha baland joyda "cho'lp" etgan ovoz

eshitildi. Balki o'pishgandirlar, qulog'imga xunga tushgan arining ovoziday g'o'ng'ir-g'o'ng'ir gapirishganlari eshitar edi.

— Kutib qolmadingizmi? — dedi xotin. — Erim o'lgur boshqa vaqt qurib qolganday, shu bugun nasiya daftarlarini ochib, oldiga cho'tni qo'yib, hisobga tushib ketdi, endigina uxlatdim-da...

— Ha, mayli, jonim, — dedi yigit. — Nima balo bo'ldi, ering ikkovimizning ishimizni sezib qolganmi deyman-ov, yoki puk berib qo'ydingmi? Bugun do'konidan to'qqiz pulga nos olgani borsam, juda it xo'mrayishi bilan qarab, bergan nosiga nosqovog'im yarim ham bo'lmadi. Har qayerda to'qqiz pulga nosqovog'imni to'ldirib nos olaman.

— O'zlariyam o'lguncha ko'zi tor, ziqna, murdor odam, pul bo'lsa bo'lgani, — dedi xotin. — Menga qayrilib qaramaydilar ham, xotinim bormi, yo'qmi demaydilar ham...

— Kel, gapingni qo'y-chi, ovqat-povqating bormi?

“Ha, bu kiroyi ish bo'пти”, deb o'yladim. Yigit tushmagur, nima qilsa-da, dalatob, azamat yigitda. Ishtahasi ham karnaydakkina ekan. Xotin qozonning qopqog'ini ochdi — baliqday bo'lib, oppoq laganda moshkichiri chiqdi, o'rtaga qo'ydilar. Yigit qulluq qildi-da, menga ozor berishdan chekinib, tandirning ustidan turdi. O'choqning oldiga tiz cho'kib o'tirib, moshkichirini ishtaha bilan yeya boshladi. Azamat olib turibdi, xotin bo'lsa ahyon-ahyonda oshdan cho'qigan bo'lib, o'zining oldidan chiqqan go'shtlarni ham unga terib bermoda edi.

Moshkichirining tamom jabr-jafosini tortgan bizday yonboshi kuygan bechoralar tandirning ichida, azob-uqubatda. Men toqat qilib turolmadim. Tuvoqni sekin qiya qildim-da, erkinlikda bo'lgan o'ng qo'l bilan men ham laganga cho'zilib qoldim. Ikki-uch olishdayoq lagan bo'shay deb qoldi. Qorong'ilik. Oshiq-ma'shuq suhbatga mash-

g'ul. Yigit qurg'ur sezib qoldi, poylab turib shartta bilagimdan ushladi-da, ma'shuqasiga qaradi.

— Hoy, to'xta! Bu kimning qo'li, mana shu mening qo'lim, mana bu seniki, endi mana bu qo'l kimniki?

Xotin "ha-ha" deb qo'rqib ketdi. Agar o'zlarining xavotir ishlari bo'lmasa edi, bugun mening umrimga fotiha o'qilsa ham bo'la berar edi. Yigit loytuvoqni oldi-da, bilagimdan azot ko'tarib, tandirdan sug'urib chiqardi. Bellarim qisirlab, uyushgan joylarim rohatlanib ketdi. Qani o'sha yigit bir uqalab qo'ysa, deb o'yladim.

— Govurting bormi?

Xotin yengsiz nimchasini paypaslab, gugurtni olib chaqdi, bir chekkasi ko'ylak-ishtonim eshaking qoni, ikkinchidan, mo'rining qorakuyasi basharaga urgan. Surra to'n kiygan eshonday bo'lib ketgan edim. Xotin dag'-dag' qaltirar edi. Yigit haytovur dovyurak ekan.

— Xo'sh, sen kimsan?

Men ham xuddi shu gapni takror qildim.

— Sen o'zing kimsan?

— Sendan so'rayapman!

— O'zingdan so'rayapman!

— Joningdan umiding bormi, hoy yigit?

— O'zingni joningdan umiding bormi?

— Tavba!

— Astag'firullo!

Oraga xotin qo'shildi.

— Hoy, aylanay, uka, — dedi, — menga qaragin, kimsan axir o'zing, o'choqning ichida nima qilib kuymanib yuribsan? Jinmisan, shaytonmisan yoki jinnimisan? Qorong'i kechada nega birovning o'chog'iga beijozat kirasan?!

— Bu nima qilib birovning o'chog'iga suqilib yuripti?

Yigitni ko'rsatib to'ng'illadim.

— Buning nima haqqi bor?

Qarasam, yigit salohlarcha harakatlanmoqchi,

yanglishlik qurboni bo'lgan eshakning qasosini oladigan ko'rinadi.

Men ham eski hunarni ishga solmoqchi bo'la boshladim.

— Do...d!!!

Xotin shappa og'zimni ushladi.

— Hoy, sen nima qilmoqchisan?

— Nima qilar edim, dodlayman.

Ikkovlari urinib, meni yenga olmagach, sulh-salohga kelishdi.

— Qani, tur bo'lmasa, chiqib ket! Yaxshilikcha joyingni top!

— Qorin och.

— Tirik tovonga qoldim-ov, — dedi xotin.

Uy tomonga oyoq uchi bilan borib, supraday ikkita jizzali non keltirib berdi. Qo'ltiqqa qisib oldim. Lekin hali ham qo'zg'alishga ra'yim yo'q edi.

Yigit:

— Qani, endi bir jo'nab qol-chi, — dedi.

— Jinday puldan cho'z!

Yigit bo'g'ildi, tishlarini g'ijirlatdi. Yaxshilab, qurtdakkina so'kishni ham eshitdim. Noiloj, chaqa tanga aralash ikki tanga pul berdi.

Shuning bilan "yopiqlik qozon — yopiqlik", meni chiqarib, chiqishimda "tuya ko'rdingmi — yo'q" qilib, menga qasam ham ichirdilar.

Qorong'i kechada qo'ltiqda non, belda pul, yana safarga chiqib ketdim. Vaqt juda ham kech, bora-bora katta bir bozor maydonidan chiqdim. Bu yer tag'in o'sha, naqs bosgan Kalas bozorining o'rni edi. Borarga joyim, qo'narga makonim bo'lmagani uchun bir burchakka borib, ikkita g'ishtni boshga qo'yib uyquga ketdim...

Bu gal olag'ovur uyg'otib yubordi. Ko'zimni ochib qaraganimda, atrofim oq kaltak, qora kaltak olomon bilan davra qilib o'rab olingan edi.

— Xuddi shuning o'zi, — deyar edi bittasi.

— Nima, kim? — Men hayron edim.

Meni turg'izib qo'limni orqaga bog'ladilar.

Bozorma-bozor aylantirib, boshimga qamchi bilan urib, “sazoyi kishi odam o‘ldirsin”, degan so‘zni baland ovoz bilan takror qilishga majbur qilar edilar.

Voqea bunday ekan: men kelib ko‘chada yotib qolganda, kechasi samovarga tushgan allaqaysi chorvachi boyni o‘g‘rilar to‘nab, o‘zini o‘ldirib ketiptilar. Mening kiyimlarimdagi qon-qushni ko‘rib o‘sha o‘g‘rilarning bittasi bo‘lsa kerak, deb ushlagan ekanlar.

Meni sazoyi qilib bo‘lganlaridan keyin olomon toshbo‘ron qilib o‘ldirmoqchi bo‘ldi.

Olomon yana ko‘proq yiq‘ilsin uchun ikkita o‘g‘il bola irg‘ay novdasi bilan kepchik qoqar edi. O‘sha yerda men juda ham behud bo‘lib, “g‘iyq” etib o‘zimdan ketdim.

Bir necha fursatdan keyin dilim uyg‘ondi. Qulog‘imga hali ham o‘sha kepchikning ovozi kelib turibdi, qo‘rqa-pisa ko‘zimning bir toqasini ochdim. Hech kim yo‘q, ikki ko‘zimni ro‘yirost ochdim, hech kim yo‘q...

Bunday bo‘lipti. Yig‘ilganlardan biri:

— Birodar, — deпти, — avvalo shuki, odam o‘ldirib bosqinchilik qilishga bu bola hali yosh, ikkinchidan, mabodo bu o‘sha o‘g‘ri bosmachilarga sherik bo‘lganda edi, buni shu ahvolda tashlab ketishgan bo‘lishmas edi, uchinchidan, bu bola sog‘ emas, tutqanog‘i bor ko‘rinadi. O‘g‘ri degan bachchag‘ar o‘ziga esipast-tentakni sherik qilib olmaydi, axir, o‘g‘rining ham siri bor, o‘zidan qo‘rqadi, birodarlar, — deпти.

— Bo‘lmasa nega ust-boshi qon? — deb, shubha bildiripti bittasi.

— Iya, iya, men bolani taniyman, bu bola yuqori qorasuvlik Ashur qassobning o‘g‘li-ku, kecha bozor kuni, Ashur qassob o‘g‘lim uydан qochdi, qidirib yuribman, jarchi ham soldirdim, degan edi. Bu o‘sha bola... — deпти.

— Ha, ha, to‘g‘ri, bozorda jarchi, o‘n besh yoshli uvil bola jo‘g‘oldi, topganga bir to‘qli... deb yur-

ganini eshitgan edim, — deпти yana bir “guvoh”.
Shu bilan mendan qo'llarini tortib, hamma o'z
yo'lga tarqapti. Men yolg'iz qolibman.

III bo'lim

O'zim soq'-salomatman. Qo'lim ixtiyorimda.
Oyog'im ra'yim bilan yuradi. Ko'zim ixtiyorimda.
Xunuk narsalarga istamasam qaramayman.
Og'zim, jag'im, tishim jodidek, istagan xashakni
qirqib chiqarishga yaraydi. Ammo badanda bir
sarkash a'zo bor, u mening ixtiyorimdan tashqari,
o'zboshimcharoq. Unga mening hukmim o'tmaydi.
Bilmaganlar bilsin va ogoh bo'lsinki, u a'zo kam-
dan-kam kishilarga vafo qilgan — qorin. U badan
mulkinging hokimligini ba'zan qo'limdan olib
qo'yadi. Boshqa a'zolar ham uning isyonchi ta-
lablariga qo'shila boshlaydi. Ko'zim noshar'iy,
harom luqmalarga tusha boshlaydi. Qo'l qorin
hukmi bilan ba'zida eng past kishilarga tama kap-
giriday cho'ziladi. Oyoq kutmagan joylarga olib
boradi.

Shunda zor-zor, chun abri navbahor yig'lab,
esimda qolgan ushbu g'azalni aytaman, g'azal bu
turur:

Bu qaro ko'zlar mudom yig'lar, chotiq qosh ostida,
Ko'zga olam ters ko'ringay, mijjalar yosh ostida.

Darbadarman, mehribon, issiq quchoqqa intizor,
Tonggacha yer — ko'rpa-yu bir parcha g'isht bosh
ostida.

Ey yurak, tirpinma, baxtning tongi balkim tez otar,
La'l-u gavhar bir umr yashirinmagay tosh ostida.

Charx tegirmon toshiday aylandi boshim ustida,
Parchai nondur nasibat shuncha bardosh ostida.

Navoiy aytibdirki: “baxtli ul kishidirkim, u
dunyoni tark qiladi, dunyo uni tark qilmasdan”.
O'zimni o'ldiraymi, yo'q qilaymi? Yo'q, hali yosh-

man, menga atalganining qaymog'i buzilgani yo'q. Sa'diy aytibdirki: "Bir mamlakatda g'arib bo'lsang, hurmatsizlansang, safarni ixtiyor qil", — deb. Ko'kterakday shahri azimda boshimga tekkan toshlarning soni ko'zimdan oqqan yoshlardan ko'proq.

O'z-o'zimga: "Bu g'urbat fikrlarni bir chekkaga qo'yib tur, eng oldin soy bo'yiga bor, o'zingga jindek oro ber", dedim. Soy bo'yiga borib, bir holi joy topib, ko'ylak-ishtonim, belbog' o'rniga bog'langan ro'molni ishqor o't bilan tozalab, necha martabadan ishqalab yuvib, quritgani tolga ildim, keyin o'zim soyga tushib kirim ketguncha o'z-o'zimni ishqalab cho'mildim. Bu ozodagarchilik uchun kam deganda bir osh pishim vaqt ketdi. Kiyimlarimni kiyib, o'zimni silab-siypab binoyiday bo'lib, bozor tomon jo'nadim. Rizqast-fisqast deganlariday, bir amallab qornimni to'yg'izdim. Yonimda hov anov oshiq yigit bergan ikki tanga borligi do'stlarimizning yodlarida bo'lsa kerak.

Juma kuni, qo'ylar ma'ragan, tuyalar bo'kirgan, otlar kishnagan, bozorchilar so'kishgan, tole osmonini bozorning changi qoplagan, dallollarning bilaklari "bor baraka topl"da charchagan. Men o'sha ola-g'ovur ichida, selda qolgan chumoliday-beixtiyor edim, gangib yurar va noiloj bo'g'lardim...

Shahar tomondan bozorga qarab yettita qalandar jo'sh, xurush, sochlari patila-patila girdi kamariga tushgan, egnilarida jandai muhammadiy, boshlarida kulohi ahmadiy, yelkalarida ridoyi mustafo, mast bo'lgan tuyadek og'izlaridan ko'piklar sochib, jazavai tom bilan talqin aytib kelar edilar:

Bugun bozorga o'xshaydi,
Yetimlar zor qaqshaydi,
Yo ollo do'st, yo ollo.
Haq do'st, yo ollo.
Yetimning holini so'rsang,
Otasi yo'qqa o'xshaydi.
Yo ollo do'st, yo ollo.
Haq do'st, yo ollo.

Eng oldinda bir nuroniy qalandar, yelkasida kat-takon qora qo'ng'izni eslatadigan kachkil, beliga anvoi rang-barang lattalar bog'lagan, qo'lida boshi qaynab bitgan bujg'un tayoq (Nazar otaning ta'ri-figa qaraganda, bu tayoq hazrati Muso asosining amakivachchasi bo'lar ekan). Ixlosmand kishilar bu tayoqni ko'z yoshlari bilan o'padilar, ixlos bilan bir qarich latta bog'lab ketadilar. Tayoq ko'targan qalandari barhaq nuroniy, ketmon soqol kishiga pul, non (Bahovaddinniki bo'lsa yettita, G'avsul-a'zamniki bo'lsa o'n bitta), echki, tovuq, qo'y, hatto tuyagacha nazr-niyoz qiladilar. Yetti qalan-darning orqasida bir necha yalovkash tushgan nazr-niyozlarni yig'ishtirib, bit bozorning narigi yog'ida bir chetan aravaga bosmoqda. Ko'kterakka g'ulg'ula tushib ketgan. Bugun bozorga Et yemas eshonbuvaning zanjirband qalandarlari kelibdilar. Ovozalarga qaraganda, janob eshonning bu yetti qalandar turadigan qalandarxonasiga kechalari jabroil osmondan vahiy olib kelib turar ekan, hazrat eshonning ishlari bir chekkasi xudo bilan sherikchilikday ekan (topgan-tutgan o'rtada). Qalandarlardan oldinda otliq, mo'ylovlari arqon tishlagan itday, katta qilichi otning belidan pastga tushib turgan bir gorodovoy qamchi o'ynatib, olomonning orasini yorib, qalandarlarga yo'l bo'shattirib kelar edi.

Chidab turolmadim. Go'yo yuragimga osmon-dan bir nur tushdi, badanim erigan qo'rg'oshin-day iztirobga keldi. Beixtiyor borib, yetti qalan-dar boshlig'ining qo'lini oldim, o'pib yig'lay bosh-ladim. Qalandar menga mehribonlik qilib boshimni siladi, o'rnimdan turg'izdi va aytdiki: "Ey bo'tam, nima muroding bor, xudodan so'rab beray?" Men bechoraning tilim g'uldirab, arz-hol qildimki, meni ham shu halqai ilohiga bir ko'zoynak zan-jirday tirkab, qalandarbachchalikka qabul qilsalar ekan. Mening bu so'zimni eshitgan, atrofni halqa qilib olgan dehqonlar, xotin-xalajlar o'rtasida olashovur qiyomatday nolayi-fig'on ko'tarildi.

Qalandarlar boshlig'i ikki qo'lini ko'tarib meni duo qildi.

Demak, men shu soatdan boshlab yer kishisi emas, "xudo" mahkamasining mas'ul o'rinlaridan bittasiga qorovullik vazifasiga tayinlandim. Bu kasb menga ko'p ma'qul tushdi. Yegulik-ichgulik istagandan mo'l, yomg'irdek yog'ilib kelib turardi. "Yo ollo do'st, yo ollo"ni yaxshi yodlab olsang bas. "Ashulaga osh-non beradi", degan maqol shu yerda to'g'ri keladi. Qalandarlar halqasiga qabul qilingan soatdan boshlab, hushimni yo'qotgan edim. Yetti qalandardan o'n qadamcha oldinda yurib, bosh yalang, kiyim-boshlar yirtiq, og'zimdan tupuk sachratib, g'azallar o'qib, talqin qilmoqda edim:

Dukur-dukur ot kelur,
Yo ollo do'st, yo ollo.
Chiqib qarang kim kelar,
Yo ollo do'st, yo ollo.
Bizni yorni so'rasang,
Yo ollo do'st, yo ollo.
Xipcha belli Zebixon.
Yo ollo do'st, yo ollo.
Haq do'st, yo ollo.

Bozor xalqi menday tarkidunyo qilgan devonabachchani ko'rib qalandarlarga bo'lgan ixloslari haddan ziyoda oshmoqda, nazr-niyoz yomg'irdek yog'moqda edi.

Kech bilan bozorni olib, somon sotib qaytgan tuyachining tuyasiga ikkita-ikkita mingashib Eshonbozorga qarab yo'l soldik. Chunki Eshonbozor shahri janob eshonning makonlari edi. Shuning uchun ham bu yer Toshkent, Chimkent va Sayram muzofotlarining chorakam bir ka'basi hisoblanar edi. Hamma shaharlarga osmondan nur yog'ilganda, bu yerdan osmonga nur chiqar edi.

Eshonbozorga yetib bordik, tuyalardan yuklarni tushirdik. Tuyakashlarga tuya haqi uchun qalandarboshi duo qilib qo'ydi. Ma'lum bo'lishiga qaraganda, bu duoga boshqa yerlarda bitta ot berar ekan, shunday yo'g'on duo ekan.

Eshonning uylari zikr tushadigan xonaqoga tutashgan edi. Qalandarxona ham shu yerda edi. Biz avval xonaqoga kirib bordik. Qalandarboshi eshikdan mayda talqin boshlab kirdi. Toinki janob eshonga bizning kelganligimiz ma'lum bo'lsin. Qalandarlar ayvonda davra olib o'tirdilar. Kamina qalandarvachcha, kavshandozda qo'l qovushtirib, tavoze bilan xizmatlariga intizor bo'lib turdim. Talqin davom qilar edi. Xonaqo yalovkashlari — so'filar bizning nazr-niyoz va noz-ne'matlarni hujraga joylashtirdilar. Hujraning ikki tarafidan eshigi bor edi. Bir tomoni xonaqo tarafdin, ikkinchi tomoni eshonning hovlisi — harami xoslari tomonidan.

Oradan bir muddat o'tgandan keyin talqin to'xtadi. Ichkari tomondan uzun malla to'n, oq salla sag'ri kavush kiygan, qo'llarida ming donalik tasbeh, ko'zlariga surma tortgan, uzun moshguruch soqolli, xushmo'ylov, mosh yegan xo'rozday qizil yuzlaridan "nur yog'ilib" turgan, hast eshon tamannolik bilan yerni «minnatdor bo'lsang bosaman», deb chiqib keldilar.

Ana shunda, bilmadim, boshqa g'ofil bandalar ko'rdimi, yo'qmi, yonboshlarida bir yarim mingta maloyika ergashib kelayotganligini o'z ko'zim bilan ko'rganday bo'ldim. Hammamiz o'rnimizdan turdik, ta'zim-tavoze bilan salom berdik. Hast eshon qalandarboshidan bugungi amri ma'ruf: nahiy munkarning daromadini so'ragan bo'lsalar kerak, qalandarboshi kachkil ichidan tanga-chaqa, qog'oz aralash bir talay pulni janob kibriyoning etaklariga to'kdi. Janob eshon pulning qog'ozini, so'lkavoylarini malla to'nning yengidan ichkari qilib, qolgan mayda tanga-chaqalarni:

— Hay, hay, hay, men pul ushlamagayman, dunyo harom, "addunyo jiyfatun va tolibuho kilob" (dunyo axlat, uni qidiruvchilar itlardir), — deb qalandarning oldiga itarib qo'ydilar.

Ana shu paytda u janobning nazarlari kamina qulbachalariga tushib, juda ham mehribonlik bilan:

— Bu bachcha kim? — deb iltifot qildilar.

Qalandarboshi meni ta'rif-tafsiflab ketdi. Jazavalarimning zo'rligidan gapirdi. Bir choynak choy ichguncha olami fanodan olami baqoga o'tib ketgan, behud Mashrabi devona dili jazavam ilohi bilan to'la qalandarbachcha, o'rta qo'ldek ekanligimni tushuntirdi. Ana shunda hast eshon menga ham shafqat ko'rsatib, shahodat barmoqlari bilan o'z oldilariga imladilar. Tavoze bilan oldilariga bordim. "Muborak" qo'llari bilan peshonamni silab:

— Bay, bay, bay, bo'tam, juda "xudo" nazar qilgan bachcha ekansan, osmonga qara, o'g'lim! — dedilar.

Shunda besh panjalarining orasidan yetmish bitta jannat ko'ribman.

Marosim tugadi. Uvinto'dalarning orasida xonaqoning burchagida tong ottirdim. Qorin vaji uncha maqtarli emas. Bir nav qanoatlanurli. Har xil jannatiy xayollarga borib kelmoqdaman. Chunonchi, nazr-niyoz hujrasining uchinchi eshigi yo'qmikan, hast eshon bugun manti yeganmikinlar, palov yeganmikinlar, ham qaysi xotinlari bilan yotgan ekanlar, boshlariga ko'k choyning yaxnasi qo'yilganmikin yoki chanqab qolganmikinlar va hokazo...

Kechasi o'zimni na jannatda, na do'zaxda ko'rdim. Xonaqo muzdek, jimjit edi. Men junjimoqda edim. Chala tush ko'rdim, ro'paramdan bir it chiqib, sovuqda qaltirab g'ingshir emish. Bir rivoyatda shu g'ingshiyotgan kaminaning o'zlari emishman.

Erta bilan meni so'fi uyg'otdi. Xonaqoda avrod bo'lar ekan. Asta-sekin odamlar yig'ila boshladi. Men ham chala-chulpa tahorat olgan bo'ldim. Kattakon davra qurildi. Odamlar davraga yig'ilib tasbeh o'gira boshladilar. Xotin-xalaj, bola-chaqa, ko'r, shol, befarzand, qarzdor, zahm kasaliga uchragan, ishi qoziga tushgan odamlar kelib

eshonga sig'inib, hojat talab qila boshladilar. Eshon haligilarning obdasta, choynak, qumg'on va boshqa idishlaridagi suvlariga dam urib bera boshladi.

Namozdan keyin qalandarlar bilan birga yengilyelpi nonushta qilgan bo'ldik. Eshon qalandarlarini Nazarbek bozoriga jo'nashga buyurdi. Men ham qalandarlar bilan birga jo'nashga hozirlanib turgan edim, eshon:

— Sen qolgin, bolam, oyoq-qo'ling chaqqongina ko'rinadi, bu yerda ichki-tashqining xizmatini qilib turasan, — dedi.

Eshonning so'zini qaytara olmasdan qalandalardan ajrab qolishga majbur bo'ldim. Lekin juda o'kindim. Attang, bebiliska pul topadigan kasb qo'ldan ketadigan bo'ldi-da! Chindan ham bo'zchining mokisidek eshonning ichkari-tashqarisi o'rtasida bepul oyoqdan horib, qatnab yurishdan ko'ra, havoyigina bozorda ashula aytib, o'ynab yurib pul topishga ne yetsin!

Qalandarlar ketgach, hast eshon mehribonlik bilan lutf qilib, meni hujrai xoslariga chaqirdilar. "Labbay, piri komil", deb yugurib borib xizmatlariga xozir bo'lib turdim. Qo'limdan tutib hujraga olib kirdilar. Oq bo'yraga cho'kka tushib o'tirdim. Lekin hayron edim. Tokchadan qalin muqovali qur'onni olib qo'limga tutqazdilar. Uch marta o'pib, boshimga tekkizib, qur'onni oldim. Eshon ko'z yumib pichirlab bir narsalarni o'qigandan keyin menga qarab quyidagi so'zlarni aytishga buyurdi: «Men falonchi-falonchi o'g'li hast eshonning ixlosmand muridlaridurman, pirimning buyurgan xizmatlarini hech so'z qaytarmasdan bajaraman. Boshimga qilich kelganda ham eshonning buyruqlaridan tashqariga chiqmayman. Hech bir xiyonat qilmayman. Ayniqsa, pirimning har to'rtala xotinlarini onamdan ham ziyoda ko'raman, ko'z olaytirmayman. Shu dargohda ko'rgan «sir»larning hech birini kishiga izhor qilmayman. Agar oshkor qilib qo'ysam, ko'r bo'lay, shol bo'lay, til tortmay o'lay. Omin ollohu akbar».

Shu so'zlarni aytib bo'lgandan keyin o'ylab qaragam, oq bo'yada o'tirib qip-qizil qasam ichib qo'yibman. Xayr, bo'lar ish bo'ldi. Shu kundan boshlab ichkari-tashqariga mokiday qatnay boshladim.

Hast eshonning kichik xotinlari o'n yettiga yetar-etmas, juda ham quling o'rgilsin. Xuddi "no'g'oy qoshiq"day. Ba'zida ko'nglim allaqanday badxayollarga borib qo'yadi-yu, qanday qilayki, oq bo'yada cho'kka tushib qur'on o'pganlarim esimga tushib ketib, shaytonga "hay" berib, zo'rg'a o'zimni to'xtatib qolaman. Ichkari-tashqariga qatnab yurganda, og'zimdanda talqin tushmaydi:

Xipcha belli Zebixon,
Yo ollo do'st, yo ollo.

Bir kun eshon meni yana hujrai xoslariga chaqirib:

— O'g'lim, — dedilar, — mana endi bizga ancha xizmatning singdi. Ichki-tashqining raft-omadini olding. O'zing ko'rib turibsanki, xotin-xalaj, bolachaqa, qo'shchi-kulonchi, so'fi-farrosht deganday bizning qo'limizga qarab qolganlar ko'p. Ularni boqish kerak, kiydirish kerak. Faqatgina qalandarlarga va bevosita o'zimizga keladigan nazr va niyozlarga tikilib o'tiraversak, hammasi ochdan o'ladi. Mana, men seni sinadim. Sen ham sirlardan boxabar bo'lding. Oyoq-qo'ling chaqqongina, epchil yigitsan. Sen ham axir qarab turmasdan, boshqacharoq yo'l bilan bo'lsa ham tirikchilikning payidan bo'lsang edi, o'g'lim...

Men avval turli xayollarga bordim: Ya'ni "boshqacharoq yo'l" nima bo'ldi ekan?! Eshon u yoqdan-bu yoqdan aylantirib, shama qilib tushuntirdi. Shundan keyingina men bu "boshqacha yo'l"ning fahmiga yetdim.

— Xo'p, taqsir! Bitta jonimiz piri komilga qurbon bo'lsin, — dedim.

Eshon mening yelkamga qoqib, duo qildi va

mug'ambir ko'zlarini qisib, iljaydi. Men juda botir-
lanib, ilhomlanib ketdim.

Shu topda eshon "dik" etib o'rnidan turdi. "Bir oz meni kut!" — deb ichkari kirib ketdi. Bir ozdan so'ng bir ro'molcha tugug'lik sarpo ko'tarib chiqdi. Bunda eshonning bultur tutqanoqda hovuzga cho'kib o'lgan o'g'lining eski ko'ylak-ishtoni, do'ppi, bosma chitdan qiyig'i bor edi.

— Mana, bo'tam, mana bularni kiyib ol. Xudo rahmati o'g'lim Miyonqudratning arvofiga duo qil, omin.

— Omin, joylari jannatda bo'lsin...

— Inshoollo...

Bu gapdan uch kun o'tganda kech payti bir yerdan qaytib kelar edim. Bizning dargohga yaqin joyda ikki yashar chamali bir ola tanacha bebosh-boq o'tlab yurar edi. Podadan adashib qolganmi, uyini topolmaganmi — ishqilib, tevarak-atrofdan kuzatuvchisiz edi. Sekin belbog'imni yechib, shoxiga bog'ladim, dargohga yetaklab keldim.

Eshon bu ishdan chandon-chandon xursand bo'ldilar. "Bo'ladigan bola ekansan. Ishqilib, hech kim ko'rmadimi, balli, o'g'lim, balli, bo'tam! Bir gapni ana shunday ziyraklik bilan anglab olsang, xor bo'lmaysan, har ikki dunyong obod bo'ladi..." deb ko'p maqtadi. Kech bilan o'zim bosh bo'lib tanachani so'yib, yog'-go'shtini xumga urdik. Terisini eshon, vaqti kelganda pishirib mahsi qilarman, deb oshlashga buyurdi.

Tanacha egasi shu qishloqlik bir chorbozorchi attor ekan. U iz qidirib, eshon darvozasigacha kelsa ham, eshondan shubha qilish gunoh bo'lganidan istig'for aytib qaytib ketgan.

Shundan keyin eshonning ixlosi menga juda baland bo'lib ketdi. U janob holi yerda meni uchratguday bo'lsa:

— O'g'lim, endi bozor-o'charning ham payidan bo'ling. Axir, kissa-karmon degan gaplar ham bo'ladi. Naqdina pul — ham yengil, ham qimmat,

ham yashirishga oson bo'ladi. Naqdina bo'lsin, bolam, naqdina bo'lsin, — deyar edi.

Agar bir voqea bilan eshon meni oq qilmaganida edi, kelasi haftadan boshlab, chorbozorlarga qatnab, “naqdina”ning — kissaning payidan bo'lmoqchi edim. Bu voqea shunday yuz berdi:

Xizmatni qoyil qilib yuborganman, eshon juda xursand. Kunlardan bir kun xast eshon meni chaqirib:

— O'g'lim, qayerdan bo'lsa ham bir eshak topib kel, — deb buyurib qoldi.

Hayron bo'lib ko'zlariga tikildim. Eshon darg'azab bo'lib:

— Nimaga baqrayasan, eshak topib kelib, qo'rg'onchadagi tutga boylab qo'y! — dedi.

Eshak nimaga kerak bo'ldi ekan, eshonoyilarimning bitta-yarimtasiga “eshak yemi” toshdimikan, degan xayollar bilan borib, qishloqning chorbozorchi attori “o'sma ketdi, surma ketdi, ishtonbog' ketdi”, deb qishloqma-qishloq daydib yuradigan bir kishining eshagini bir soatga ikkita oyimqovoqqa ijaraga olib keltirdim. Olib kirib hovlining o'rtasidagi tutga bog'ladim. O'rtancha eshonoyim eshakni ko'rib juda ham sevinib ketdilar va menga juda ochiq yuz bilan, eshak bog'langan tutning salqin yeriga suv sepib, supurib, palos solishga buyurdilar. Men bo'lsam, joy solishning harakatida yurib, odmi xotinlar orasida asilzodalardan deb ta'riflanadigan eshonoyim tomonidan eshakka qilingan bu darajadagi hurmatdan chandon-chandon hayron edim. Joy solib bo'lgandan keyin meni tashqariga chiqarib yuborib darvozani ichkarisidan zanjirlab oldilar.

Eshak to'g'risidagi xayolot boshimdan hech chiqmaganlik vajidan, men ham sekingina xonaqo'ga kirib eshikni yuziga yopdim. Machitning hovli tarafidagi devordan bir gul qoziqni sug'urib olib, qoziq o'rnidagi teshikdan ichkariga qarab eshak bilan bo'layotgan samimiy muomalani tomosha qila boshladim.

Eshonoyim qaychi bilan eshakning har ikkala qulog'ining uchidan ozgina-ozgina qirqib qon chiqardilar. O'zlari men yozib bergan palosga shoyi ko'rpachalarni, yostiqlarni solib, yonboshlab eshakka tikila boshladilar. Bir ozdan keyin eshakning qon chiqqan qulog'iga pashshalar qo'nib, eshakning tinchligini ketkaza boshladi. Pashshalar jabridan alamzada bo'lgan eshak bechora boshini chayqatib, har ikkala qulog'ini bir-biriga urib, shalviratib xira pashshalarni qo'rimoqqa kirishdi. Eshonoyim eshakning bu harakatidan juda ham zavq bilan laz-zatlanib, xuddi eshakning bo'ynidan quchoqlab olgunday bo'lib, unga xushomad qilar va shirin so'zlar bilan uni olqishlab, yer va ko'kda yo'q sevinar edi:

— Voy, opaginang o'rgulsin! Voy, quloqlaringning qimirlashiga o'zginam girgitton bo'lay! Uni qarang, oyimchaxon, quloqlari biram chiroyli qimirlaydiki... Voy eshakjonga jonginamni qoqay!

Nima uchundir, boshqa eshonoyimlar eshakdan hech qanday lazzat olmasdan, o'rtancha oyimning harakatiga kulishar edilar.

Men ham eshonoyimning bu quvonchli harakatlari ko'rib, ichagim uzilgunday bo'lib kular edim. Bir chekkasi ich-ichimdan o'kinib ham qo'yar edim. Keyin bilsam, tantiq eshonoyim eshakning quloq qimirlashiga boshqorong'i bo'lgan ekanlar. Umrda siyrak uchraydigan bu ishni ko'zimni teshikka tiqib tomosha qilar edim.

Birdaniga yelkamga qattiq bir musht kelib tushdi. Chalqancha ag'darilib tushdim.

— Padar la'nat, nima qilyapsan!

Bir-ikki tepki biqinga ham kelib tushdi. Meni urayotgan janob eshon ekanlar. Mehrobning devoridagi qoziq o'rnidan mening mo'ralab turganimni ko'rgan eshon har xil bo'lmag'ur xayollarga borgan ekan. Haqiqatda bo'lsa mening boshqorong'i xotinning harakatini tomosha qilishdan boshqa gunohim yo'q edi.

Menga endi bu dargoh ham harom bo'ldi.

Eshon meni oq qildi.

Attang-attang, qo'lga kiray deb qolgan naqdina jannatdan ajraldim. Shu ondayoq xayr-xo'shni naksiya qilib, biyobonga yo'l soldim. Osmon uzoq, yer qattiq edi. Qayerga ketib borayotganimni o'zim bilmas edim. Oldinda biror mo'ljallagan niyatim ham yo'q edi. Darbadarlikdan, o'zimning simobday beqaror sayoqligimdan juda o'kinar edim. Salgina bosiq, salgina o'yinqaroq bo'lmasam, hammaning ham nonini tuya qilib bera olar edim. Ust-boshim but, qornim to'q, qayg'um yo'q bo'lar edi. Xayr, mayli, endi afsusning foydasi yo'q.

Asr bilan shom o'rtasida ro'paramdan katta bir daryo chiqib qoldi. Men bu yerlar bilan tanish bo'lmaganim uchun, bu daryoning qaysi daryo ekanini va ismini ham bilmas edim. Daryodan kechib o'tib bo'lmaganiday, suzib o'tish undan ham mashaqqat edi. Orqaga qaytish mumkin emas. Daryo qirg'og'ida birorta ulovli yo'lovchini kutar edim. Oldidan katta daryo chiqib qolgan mashhur sayyohlarning ashulalarini suvning sharqiroq oqinlariga kuylar edim:

Daryo toshqin, suvlar to'lqin,
O'tolmayman-a, yor-yor,
Otim oriq, manzil uzoq,
Yetolmayman-a, yor-yor.
Otginamni oriq qilgan
Shu mayda tosh-a, yor-yor.
Rangginamni sariq qilgan
U qalamqosh-a, yor-yor.
Oppoq uring-a,
Hech tommasin-a,
Jonim yorim-a, yor-yor.
Daryolarning ul yuzida
Uylaringiz-a, yor-yor.
Oqarishib ko'rinadi
Bo'ylaringiz-a, yor-yor.
Ipdanmidi, ipakmidi
Kiyganingiz-a, yor-yor.
Bizlardan ham ortiqmidi
Sevganingiz-a, yor-yor.

Oppoq uring-a,
Jonim ko'zim-a,
Alyor bo'lsin-ey, yor-yor.
Daryolarning ul yuzida
Oltin ko'za-ya, yor-yor.
Oltin ko'za ko'tarmakka
Bilak kerak-a, yor-yor.
Bu daryodan kechish uchun
Yurak kerak-a, yor-yor.
Oppoq uring-a,
Jon musofir-a.
Chanqov ketsin-ey, yor-yor, —

deb bir hovuch suvni lazzat bilan shimirib turgan edim, gard namoyon bo'ldi. Gard orasidan oriq baytalga mingan bir uzumchi chol paydo bo'ldi. Men uning bariga yopishib, meni ham o'tkazib qo'yishini iltimos qildim. Uzumchi: «Otim oriq, yangi qulunlagan, yukim ko'p, ikkita devday kishi bitta baytalga mingashsa uyat bo'ladi», — deb bahona qilsa ham, xiralik qila berdim. Noiloj qolib o'tkazib qo'yishga majbur bo'ldi.

Bu daryoning ismi Kalas deb atalar ekan. Hozir chiqqan o'rimiz daryoga nisbatan Quri Kalas qishlog'i deb nomlangan ekan. Borarga makonim, tanish-bilishim yo'q edi. Uzumchi g'ayribuddiyor ekanimni fahmlab, ba'zi maslahatlarni berdi. Bu qishloqda Sariboy bo'lis degan katta yer egasi bor ekan. Uning ming tanoblab hisoblangan olmazoriga epchil qo'lli xizmatkor doim zarur bo'lib turar ekan. Ayniqsa, hozir olmalar pishgan vaqt bo'lgani uchun menga o'xshash osh-tomog'iga yuradigan arzonqo'l kishilarni eshigidan quvlas ekan. Bu kecha uning xizmatkorlari yotadigan qo'shxonada yotishga qaror berdim. Uzumchi menga yo'lboshlovchi bo'lib ko'rsatib qo'ydi. Boyning qari qartang aralash yigirma choq xizmatkorlari kechki juvari go'ja ustida edilar.

— Assalomu alaykum, — deb kirib bordim. Juda mehribonlik bilan o'z o'rtalariga qabul qildilar. Arz-dodimni ularga aytdim. Ulardan bitta kek-sarog'i:

— Asil umring Sariboyda bekorga o'tib ketadi, uka, yosh ekansan. Birorta boshqa kasbning payidan bo'lganingda yaxshi bo'lar edi. Ha, mayli, sal o'zingni tutib olguncha o'n-o'n besh kun ishlab tur. Keyin yo'lingni topib olarsan... — degan dudmal maslahat berdi. Bitta bo'sh sopol tovoqqa bir cho'mich go'ja quyib berdilar. Ikki burda jaydari non bilan shu oshni maza qilib ichib oldim.

Yotishda ham shular o'rtasida qoldim. Yaxshi olmalarni joylab, uzoq shaharlarga yuboradigan yashiklardan ikkitasini yonma-yon qo'yib karavot qildim. Boshimga olma o'raydigan yog'och qirindisidan yostiqlik qilib rohat-rohat uyquga ketdim.

Bu uyqu eshon xonaqosiga qaraganda juda shohona edi. Hech bo'lmasa, bu yerda, tong azonda avrodchi so'filarning qichqirib g'oldiraydigan har xil duolari kishini uyqudan bezovta qilmas edi. Erta bilan bo'lisning oldiga bordim. Bir qancha silkillashishlardan keyin boy menga xizmat haqi uchun oyiga xom-pishiq aralash, ona sutidan halol ikki pud o'n yetti qadoqdan olma beradigan bo'ldi. Shu paytda boyning avzoyini ko'rib, mening ham haromzoda tomirim urib qoldi. "Mendan nima ketdi, bir shart qo'yib qo'yay, bir kun boshimga biror mushkul ish tushib qolsa, shu bahona bilan qutulib ketarman", degan xayol bilan: "Boy buva, — dedim, — endi-ku, savdomiz pishdi. Shariat yuzasidan mol sotganda hamma aybini aytib sotsa halol bo'lar ekan. Mening ham bir aybim bor, shuni boshda aytib qo'yganim yaxshi".

— Xo'sh, nima aybing bor? Siyg'oqmisan, tutqanoqmisan?

— Yo'q, aybim bu emas, aybim shuki, yoshligimdan odat bo'lib qolgan, har zamon-har zamon-da beixtiyor yolg'on gapirib qo'yaman, shunda ko'yimasangiz bas. Xizmat haqi mayli, siz aytganча bo'lsin.

— Obbo bachchag'ar-ey, quv ko'rinasan-a, ha, mayli-mayli. Lekin ko'p yolg'onlamagin!

Qiladigan ishlarim uncha ham qiyin emas.

Olmalarga tirgovich qo'yaman, to'kilgan olmalarni terib, qoqi qilaman. Bog' qo'riyman. Ba'zida xo'jayinga pul zarur bo'lib qolsa xom-xatala olmalarni aravaga ortib, Darboza, Sariog'och atroflaridagi bug'doykor qishloqlarga olib borib sotib kelaman. Molga to'g'rab bersa mol yemaydigan olmalarni cho'lda, bug'doy o'rib turgan dehqonlarga bir qadog'ini ikki qadoqdan bug'doyga alishaman.

Sariboy bo'lis haligacha xo'jayinlarimning ichida eng xudo urgan badbaxti, ziqnasi edi.

Uning oldiga bir ish bilan borsangiz, bo'larbo'lmas yerda "innaykeyin" deb so'raydigan odati bor edi. Ana shu "innaykeyin"ga javob topib bera olmasangiz, onangizni Uchqo'rg'onda ko'rasiz. Qamchi bilan yelkaga tushirib qolguvchi edi. Chunonchi, borsangiz-da, unga "qandil olma pishibdi", deb aysangiz, u sizga "innaykeyin", deb savol beradi. Siz albatta: "Shu pishgan olmani terish kerak", deysiz. Yana xudo qarg'agan "innaykeyin", deydi. Xayr, "Sotish kerak", deysiz. Yana "innaykeyin" deb so'rab qoladi. Vaholanki, shu yerda gapning o'zi tamom. "Innaykeyin" degan savolga hech hojat yo'q. Ana shunaqa o'rinda javob topib bera olmaysiz-da, boydan kaltak yeysiz.

Sariboy Chuvalachidagi Yusuf kontor bilan qimor o'ynab, uning mevazorlari, ichki-tashqi qo'rg'onchasi, butun dov-dastgohining hammasini yutib olibdi. Yusuf kontorning bog'i, ayniqsa, uning bahavo shiyponi bizning xo'jayinga ma'qul tushib qolib, darrov o'sha yerdan bitta do'ndiqqina qirg'iz xotinni olib, bir borgancha o'n-o'n besh kunlab Kalasga qaytmaydigan bo'lib qoldi. Olmalar pishib, to'kilib ketayotibdi, xo'jayindan ruxsatsiz terishga hech kim botina olmaydi. Otlarga yemxashak yo'q. Xizmatkorlar och, lekin boyning oldiga borishga hech kimning yuragi dov bermaydi. Har gapdan keyin beriladigan "innaykeyin" savolidan hamma qo'rqadi.

Bir kun kechqurun xizmatkorlar bilan o'tirib

qanday qilib boyni o'z joyiga chaqirib kelish to'g'risida maslahatlashdik, ham kim borishini o'ylashdik, nima deb chaqirib kelishni fikrlashdik. Toinki "innaykeyin" dardidan keyin boyning o'zini tinkasi quriydigan bo'lsin.

Chek menga chiqdi.

Erta bilan bir otga minib, boyning oldiga qarab yo'l soldim. Yo'l-yo'lakay ming xil xayollarga botib o'ylayman. Qanday qilib "innaykeyin"iga javob topish kerak?

Yetib borib otdan tushdim. Boy shiyponda kalla go'shti bilan nonushta qilib o'tirgan ekan. Salom berib, sekingina poygakka cho'kka tushib o'tirdim.

— Xo'sh?!

— Shunday o'zim, sizni sog'inib, bir ko'rib kelay deb kelgan edim.

— Yaxshi, yaxshi, barakalla, juda ham quruq kelmagandursan, biror ishing bordur, xo'sh, nimaga kelding?

Shu paytda boyga xizmatkor yurishda qo'ygan shartim esimga tushib qoldi. "Shart qilgan yolg'onni endi gapirmasang, qachon gapirasan", dedim-da, gap boshladim:

— Anavi, haligi, dandon sopli pichog'ingiz sinib qolib edi, shuning xabarini bergani keldim.

Ana shu so'zdan keyin menga "innaykeyin" savoli yog'ila boshladi.

— Xo'sh, innaykeyin, qanday qilib sindi? Ro'zg'orda mening pichog'imdan boshqa pichoq qurib ketgan ekanmi?

— Tozi itingizning terisini shilayotgan edik, suyakka tegib sinib qoldi.

— Iyya?! — dedi boy. — Tozining terisini mening dandon sopli pichog'imda shilasanlarmi, o'zing ayt-chi, nimaga shildilaring?

— Shoshib qoldik-da, o'lib qolgandan keyin, bekor ketmasin, deb terisini shilib oldik.

— Nima qilib o'ldi?

— Harom o'lgan otning go'shtidan ko'p yeb qo'ygan ekan, bo'kib o'ldi.

— Harom o'lgan ot go'shti qayoqda ekan?
— Ha, o'zimizning to'riq qashqaning go'shtini yeb o'ldi-da, begona ot emas.

Boy alanglab qoldi.

— Hay-hay, bola, og'zingga qarab gapir, to'riq qashqa o'ldi dedingmi? Xo'sh, to'riq qashqa nima qilib o'ldi?

— Xomlik qilib o'ldi.

— Nimaga xomlik qiladi?

— Hech aravaga qo'shilmagan ekan, biz uni aravaga qo'shib, suv tashigan edik, zo'riqib o'ldi.

— Nima deyapsan, haromi, boshqa shuncha aravakash otlar turib, kelib-kelib mening birdan-bir boqib qo'ygan uloqchi o'tim bilan suv tashiysanlarmi, padar la'natilar!

— Ha, o't tushgandan keyin uning uloqchiligiga qarab o'tiradimi, duch kelganini qo'shib, ishqilib bir chelak bo'lsa ham suv tashiy beradi-da!

Boyning chaynab turgan yaxna tilni yutishga ham darmoni qolmadi. Og'zidan olib qo'ydi-da, baqraygancha menga tikilib:

— O'zing jinni-pinni bo'ldingmi? O't tushdi deganing nima deganing, qayerga o't tushdi, nimga tushadi?

— Sog'man, xo'jayin, o't avvalo og'ilxonaga tushdi. Ot sho'rliklarning hammasi nobud bo'lib ketdi-da, xo'jayin.

— Iyya, og'ilxonada o't nima qiladi?

— Mening ham fikrim shu, boshqa xizmatkorlaringizning ham fikri shuki, o't ombordan o'tgan bo'lsa kerak.

— Axir omborda o't chiqadigan narsa yo'q-ku? Bug'doy bor edi, to'g'ri, guruch bor edi, to'g'ri, yog' bor edi, gazmol bor edi, to'g'ri, shulardan o't chiqadimi?

— Berdisini aytguncha shoshmang, xo'jayin, omborga qo'rg'ondan o'tibdi. Og'ilxonaga ombordan o'tgan bo'lsa kerak. Shunaqa qilib bir-biriga tutashib ketgan-da.

— Iyya, hali qo'rg'on ham yondi degin!

Bu tog'larning yonboshida o'tim yurgan,
Quyushqoni sag'risiga botib yurgan.
Sendek-sendek nomardlarni men ko'p ko'rgan
Oq tomog'im, yo'rg'alang, alyor bo'lsin.
Onasini boyvachchaga sotib yurgan.
Alyor-ey-alyor, alyor bo'lsin-ey.
Tog'dan quyon qochirdim, iyagi yo'q,
Qizlar ko'ylak kiyadi jiyagi yo'q.
Jiyagi yo'q joylariga qo'lim solsam,
Qo'sh kaptari hurkib qochar, suyagi yo'q.
Alyor-ey-alyor, alyor bo'lsin.
Oq tomog'im, yo'rg'alang-ey, alyor bo'lsin.

O'tirish sekin-sekin bema'ni tomonga qarab qizib borar edi. Sekin o'rnimdan turib, Omonni imladim. Yalinib-yolvorib Yaxshiqiz kampirdan bitta kichik sholcha bilan bitta xushvaqtdan tikilgan kir lo'labolish so'rab oldik. O'tovning orqasiga o'tib, joy qilib yotdik. Mastlar payqagani ham yo'q. Tun yarim kechadan oqqan bo'lishiga qaramasdan mastbozlik, shovqin-suron, to'polon tobora avjiga chiqar edi. Yana kimlardir kelib qo'shildi, tanish bo'lmagan ovoz ko'payib ketdi. Kimdir kular edi. Kimnidir tutib olib urardilar shekilli, dodlab, xudoni o'rtaga solib yig'lar edi.

— Azbaroyi xudo, borim shu, boshqa pulim bo'lsa, imom a'zam ursin.

— Lippasini axtar, dayusni!

Domlani tunamoqda edilar. Bunday to'polonlarni ko'ra berib ko'nikib ketgan Yaxshiqiz kampir bemalol o'choqboshi bilan o'tov o'rtasida xizmat qilib yurar edi.

Keyin uxlab qolibmiz. Qancha uxlaganimizni bilmayman. G'ira-shirada kimdir biqinimga turtganidan uyg'onib ko'zimni ochdim. Tepamda kechagi domla turar edi. Boshida shoshib-pishib o'ralgan kir salla, bir chakkasi ko'kargan, qovog'i shishgan, bir ko'zi qontalashgan.

— Tur, uka, turinglar, hammasi dang uchib yotibdi. Qochmasak bo'lmaydi. Mening bo'ladiganim bo'ldi, rasvo qilishdi. Nos puli ham qolmay,

bor-yo'g'imni shilib olishdi. Yana bir baloga yo'liqmaylik. Boshim yorilguday charsillab turibdi.

Omonni uyg'otdim, dik etib turib, Zolariqning muzdek suviga apir-shapir yuz-qo'limizni yuvgan bo'ldik, o'z etagimizga artindik.

— Xo'sh, qayoqqa qochamiz, taqsir?

— Xudoy taoloning dargohi keng, to'rt tomonimiz qibla. Yuqoriga, Qing'iroq tepa tomonga qochamiz.

Uchovlon "shilt" etib chiqib ketayotganimizda Yaxshiqiz kampir yo'limizni to'sdi:

— Qayoqqa qochyapsanlar, aqchamni berib ketlaring!

Omon cho'ntak kovlab bitta o'n besh tiyinlik Buxor tanga berdi.

— Mana, sheshe, yarim tanga haqqingizga, bir miri non bilan tuxum qovurgan yog'ning puli.

— Xo'sh, — dedi pulni olib kampir, — kelib ketib turinglar.

Shunday qilib, kallayi saharlab yo'lga ravona bo'ldik.

II bo'lim

Uch soatcha yo'l yurgandan keyin Tepaguzar degan bir mavzega yetdik. U yerda bir chol baqqol endigina do'konini ochgan ekan. Undan yo'l xarajatlarini, safar anjomlarini oldik. Chunonchi: bir qadoq tuz, ikki qadoq turshak, oltita zog'ora non, ip, nina, ikkita ichi tushgan bosvoldi. Hammasi yetti paqir bo'ldi. To'rt paqirni domla ust yaktagining baxyasiga yashirgan joyidan olib to'ladi. Uch paqirni biz to'ladik.

Yana yo'lga tushib yarim soatcha yurgach, Oynabuloq degan yerda bir tolning tagida, chashma labida zog'orani o'rtaga qo'yib, qovunlarni yorib nonushtaga o'tirdik. Nonushta orasida domla o'zini bizga tanishtirib ketdi:

— Bizning aslimiz Buxoroyi sharifdan bo'lar ekan. Hozir Toshkentning Pushtihammomida